

ԱՌԱՆՑ ԴԱԻԱՆԱՆՔԻ

Ժամանակակից վէպ Հէնրիկ Սենկևիչի

(Շարունակութիւն ¹⁾)

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

Գաշտէն, 23 փոքրիկ.

Արդէն մի շարաթ է, ինչ Գաշտէնումն ենք ամբողջ տնով, այսինքն՝ Մնեկան, հօրաքոյրս, պանի Յելինան, ես ու Կրոմիցկին։ Մի առժամանակ ընդհատեցի դրելս, ոչ թէ նրա համար, որ կարիք չէի զգում, այլ որովհետեւ իմ կրածս ոչ մի կերպ չէր կարելի խօսքով արտայայտել։ Երբ մարդ կուռւմ է իրան ճնշող ոյժի դէմ, նա ոչ գլուխ է ունենում, ոչ էլ ժամանակ պարապելու ուրիշ որ և է բանով։ Սանսօնը պատմում է իւր յիշատակարանում, թէ ինչպէս մի դատապարտեալի կաշին քերթում էին և քերթելուց չառաջացած վէրքերի մէջ հալած անազ էին լցնում, իսկ նա այնպիսի նեարդային զրգուման էր հասել, որ շարունակ գոռում էր՝ «encore! encore!» (էլի, էլի) այնքան, մինչև որ ուշաթափ ընկաւ։ Ես էլ այդ տեսակ դրութեան մէջ էի։ Ես արդէն ուշաթափուել եմ, այսինքն ուժասպառ եմ եղել և բոլորովին ընկճւել։

Իմ վրայ ծանրանում է մի ահազին ձեռք և ճնշում է ինձ, ինչպէս այն սարերը, որոնց մէջ մենք ապրում ենք այժմ։

¹⁾ Տես «Մուրճ» 1892 թ. №№ 1—12, 1893 թ. № 1, 2.

Բայց ինչ կարող եմ անել: Հօ չեմ կարող դիմադրել,—[Թող ուրեմն ճնշի ինձ: Ես չգիտէի, որ մարդ կարող է գտնել եթէ ոչ սփոփանք, գոնէ մի տեսակ հանգստութիւն իւր անզօրութեան զգացմունքի և ողորմելիութեան գիտակցութեան մէջ:

Երանի նորից չսկսէի դիմադրել, երանի այս դրութիւնս որքան կարելի է երկար տւէր: Այն ժամանակ կը կարողանայի զրի անցնել իմ գլխին եկածը այնպէս, ինչպէս եթէ մի ուրիշ, կողմնակի մարդ լինէի: Բայց փորձով գիտեմ, ինչպէս մէկ օրը նման չի լինում միւս օրւան, և վախենում եմ այն բանից, ինչ որ վաղւան օրը կարող է բերել:

24 Կունիսի.

Վարչաւայից դուրս գալուց քիչ առաջ չիշտակարանումս գրել եմ, թէ տւրիշի կնոջը սիրելը լրբութիւն է, եթէ սէրը առ երես է, և մեծ անբախտութիւն, եթէ սէրը ճշմարիտ է: Այդ գրել էի Կրոմիցկու գալուց առաջ, երբ դեռ պարզ զաղափար չուների այդ անբախտութեան բոլոր բաղադրեալ տարրերի մասին:

Այդ անբախտութիւնը աւելի ազնիւ բան էի կարծում, քան է իսկապէս: Միայն այժմ եմ տեսնում, որ նրա մէջ, բացի սաստիկ ցաւից, կայ և փոքր ինչ ստորացում, և գիտակցութիւն, որ ինքդ անպէտք ու ծիծաղելի մարդ ես, և՛ ատելու անհրաժեշտութիւն, և՛ հարկաւորութիւն կատարելու հազար ու մի ստոր վարմունքներ ու դիմելու հազար ու մի անմարդավայել զգուշութիւնների,—լաւ փունջ է, չէ: Իրաւ, մարդ այդ ծաղիկների հոտից կարող է լսեղլւել:

Տեսնում է Ասուած, թէ ինչ զարճութեամբ կը բռնէի Կրոմիցկու կոկորդից, հուպ կը տայի նրան պատին և ուղղակի կասէի երեսին՝ «քո կնոջը սիրում եմ, մինչդեռ այժմ պէտք է աշխատեմ, որ նրա մտքովն անգամ անց չկենայ, թէ Անելկան ինձ դուր է գալիս: Ինչ հիանալի դեր է այդ Անելկայի վերաբերմամբ: Ի՞նչ կարող է մտածել նա իմ մասին: Այդ դեռ փնջի մի ծաղիկն է:

25 Կունիսի.

Քանի կենդանի եմ չեմ մոռանալ այն օրը, երբ Կրոմիցկին եկաւ: Նա շնորհ բերեց ուղղակի ինձ մօտ՝ տունս, Վարչաւայ Գիշերը ուշ, երբ տուն վերադարձայ, նախասենեակում տեսայ ինչ որ

չեմողաններու Զգիտեմ ինչու, անմիջապէս գլխի ընկայ, թէ այդ Կրոմիցկու իրերը կը լինեն։ Յանկարծ հէնց ինքը երեւաց կողքի սենեակից, և մոնոկլը աչքից վայր ձգելով, գրկաբաց վրայ պրծաւ իւր նոր բարեկամին ողջունելու։ Յս կարծես երազի մէջ՝ տեսնում եմ նրա գլուխը, որ նման էր մեռելի գանգի, նրա փայլուն աչքերն ու թուխ մազերը։ Մի բոպէից յետոյ ինձ զգացի ինչպէս մի փայտէ մանրքէնի գրկում։ Հեշտ էր նախատեսել, որ Կրոմիցկին կը գաջ, բացցէ ինձ այնպէս զգացի, ինչպէս թէ մահս տեսնէի։ Կարծես սարսափելի երազ լինէի տեսնում ու երազիս մէջը լսում՝ «Լաւ ես, Լէօն» խօսքերը—ամենաֆանտաստիկական, ամենահաւանական խօսքեր, որ ես կարող էի լսել։ Յանկարծ այնպէս կատաղութիւնս եկաւ, այնպիսի զզւանք ու վրդովմունք զգացի, որ ինչքան կամք ունէի պէտք է լարէի, որպէս զի չյարձակեմ այդ մարդու վրայ, նրան գետնովը չտամ ու գլուխը չջախջախեմ։ Առաջ էլ կատաղութիւն ու զզւանք ևմ զգացել, բացց առանց վրդովմունքի։ Այդ նոր ու անհասկանալի բան էր ինձ համար. իմ զգացածը երկիւղ չէր կենդանի մարդուց, այլ մի տեսակ զարգանդ՝ մեռածից։ Երկար ժամանակ չէի կարողանում ոչ մի խօսք խօսել։ Բարեբախտաբար Կրոմիցկին կարծեց, թէ ես իրան չճանաչեցի, և զարմացել եմ, որ նա, բոլորովին անծանօթ մարդ լինելով, ինձ հետ վարւում է ինչպէս մօտ մարդու հետ ու ինձ «դու» ասում... մինչև հիմա էլ այդ բանը ինձ սաստիկ կատաղեցնում է։

Ես աշխատեցի ուշքս գլուխս ժողովել, իսկ նա մոնոկլը դրեց աչքին, և նորից թափ տալով ձեռքս, սկսեց հարց ու փորձ անել։

—Ի՞նչպէս ես, լաւ ես։ Անելկան ինչպէս է։ Մայրիկն ինչպէս է։ Ելի հիւանդ է, հա՞։ Իսկ հօրաքոյրը։

Նորից ապշութիւն եկաւ վրաս ու սիրտս քիչ էր մնում կատաղութիւնից ճաքի, որ այդ մարդը ինձ մօտ ու սիրելի կանանց այնպէս էր անւանում, կարծես իրան էլ նոյնքան մօտ լինէին նրանք։ Աշխարհային մարդը, ինչպէս որ ես եմ, շատ բան կը տանի ու ամենևին ցոյց չի տալ,—այդ բանին նրանց երեխայութիւնից են վարժեցնում—բացց ես զգում էի, որ չեմ դիմանալ։ Պատուիրեցի թէյ տան, որ ուշքս գլուխս ժողովեմ և միոքս ուրիշ բանով զբաղեցնեմ։ Կրոմիցկուն իմ լուութիւնը անհանգստացրեց, նա էլի

մոնոկլը աչքից վաչր դցեց ու շտապով հարցրեց.

— Զլինի մի բան է պատահել: Ինչու ուինչ չես խօսում:

— Ամենքը առողջ են, — պատասխանեցի ես:

Յանկարծ միտք արեցի, որ այդպէս յուզւելով, ես այդ անտանելի մարդուն առաւելութիւն եմ տալիս ինձ վրայ, և ինձ զսպեցի: Նրան տարայ ճաշարան, նստացրեցի սեղանի մօտ ու սկսեցի հարց ու փորձ անել.

— Ինչ նոր լուրեր ես բերել, երկամր ժամանակով ես եկել:

— Ինքս էլ չգիտեմ: Անեկաչին կարօտել եմ. կարծում եմ նա էլ ինձ կարօտած կը լինի: Մենք երկու ամիս էլ իրար հետ կարգին չապրեցինք: Զահէլ ամուսինների համար այդ կարծեմ շատ քիչ է, չէ:

Եւ նա չոր ու ցամաք ծիծաղեց:

— Ի վերջոյ ես այստեղ էլ գործեր ունեմ: Գործեր, գործեր ու միշտ գործեր:

Նա սկսեց իւր գործերի մասին երկար ու բարակ պատմել, բայց ես ականջ չէի դնում և ասածիցը ոչ մի խօսք չհասկացայ: Ամեն խօսքի տակին ու գլխին լսում էի միայն «forsa» (ֆանդ) խօսքը և տեսնում էի մոնոկլի շարժումը: Զարմանալի բան է, որ ամենաճանր վշտի թուլէներին շատ դատարկ բաներ մարդի զայրացնում են: Զգիտեմ ամեն մարդ է այդպէս լինում, թէ չէ միայն ես եմ այդպէս, բայց այդ անիծւած «forsa» խօսքը ու ոչ պակաս անիծւած մոնոկլը ինձ բոլորովին համբերութիւնից հանեցին: Կրօնիցիւ հետ տեսնւելուս առաջին թուլէներին ուշքս համարեա վրաս չէր, բայց էլի կարողացայ համարել, քանի անգամ նա մոնոկլը դրեց աչքին ու քանի անգամ վերցրեց աչքի վրայից: Այդպէս է լինում միշտ, այժմ էլ այդպէս եղաւ:

Թէյից յետոյ Կրօնիցիւն տարայ նրա համար որոշւած սենեակը: Առանց իւր դատարկարանութիւններին վերջ տալու, նա չեմոդանները բաց էր անում և ինձ ցոյց տալիս Արևելքից բերած զանազան իրեր: Ի վերջոյ պլէդի մէջից հանեց երկու փոքր գորգեր և ասաց.

— Բաթումումն եմ գնել: Լաւն են, չէ: Փռել կը տամ մեր մահճակալների առաջ:

Նրանում էլ ոչ չմնաց, նստեց բազկաթուռի վրայ ու շարունակեց պատմել իւր գործերի մասին՝ Արեւելքում, և իւր յոյսերի մասին, բայց ես մոռա՞ծում էի բոլորովին ուրիշ բանի մասին։ Մեծ բախտաւորութիւն է, երբ մարդ անկարող լինելով կուել իւր ամբողջ դժբախտութեան դէմ, դէթ կուիւ է մղում նրա մի առանձին մասի դէմ։ Այժմ ինձ ամենից շատ հետաքրքրում էր՝ արդեօք Կրոմիցկին կը գնայ Գաշտէն թէ չէ, ուստի հարցրի.

—Ես քեզ մինչև այժմ լաւ չէի ճանաչում, բայց հիմա տեսնում եմ, որ դու մեծ կարողութիւն կը դիզես։ Գո մէջ թեթեւամտութիւն ասած բանը ամենեւին չկայ, և ի հարկէ, յիմար սենտիմենտալութեան համար գործերդ չես զոհի։

Կրոմիցկին տաք-տաք ձեռքս սեղմեց։

—Կը հաւատաս ինձ, — ասաց նա, — ինչքան թանգ է ինձ համար, որ դու ինձ վրայ միշտ այդպէս հաւատ ունենաս։

Սկզբում ես ուշ չդարձրի, թէ նրա այդ խօսքերը ինչ էին նշանակում։ Ինձ այն միտքն էր զբաղեցնում, որ ես Կրոմիցկու հետ անազնիւ ու կեղծաւոր եմ վարւում։ Անազնիւ՝ որովհետեւ ամենեւին չեմ հաւատում նրա ընդունակութիւններին, և կեղծաւոր՝ որովհետեւ շողջորթում եմ նրան, մինչդեռ ուրախութեամբ նրա արիւնը կը խմէի։ Բայց ես ուզում էի, ինչ էլ լինի, չթողնեմ, որ նա մեզ հետ Գաշտէն գայ, ուստի շարունակում էի առաջ գնալ իմ կեղտոտ ճանապարհով։

—Այնքեւ է, որ մերոնց Գաշտէն գնալը քեզ ձեռնտու չէ, — ասացի ես։

Նա սկսեց պախարակել պանի Յելինայի հիւանդութիւնը, ինչպէս շատ սովորական եսական մարդ, որ աշխարհքի մէջ ամեն բան միայն այնքան է հասկանում, որքան իրան է վերաբերում։

—Պարզ բան է Գաշտէն գնալը ինձ սկի ձեռնտու չի։ Խօսքը մեր մէջ մնայ, կարծում եմ, առանց Գաշտէն գնալու էլ բանը եօլա կերթար։ Ամեն բան պէտք է մի սահման ունենայ, թէկուզ հէնց աղջկայ սէրը դէպի իւր մայրը։ Ամեն ամուսնացած կին պէտք է հասկանայ, որ իւր առաջին ու գլխաւոր պարտաւորութիւնները իւր մարդուն են վերաբերում։ Մէկ էլ, երբ մայրը միշտ աչքի առաջ ցցւած է լինում, կաշկանդում է ամուսինների ազատու-

Թիւնը, խանգարում է նրանց միմեանց մօտենալուն ու հոգով սրտով միմեանց նւիրելուն: Խօսք չունեմ, որդու սէրը դէպի իւր ծնողը զովելի բան է, բայց երբ ծայրացեղութեան է հասնում, այն ժամանակ միւսների օրը օր չի լինում:

Երկար ու բարակ խօսելով այդ նիւթի մասին, նա յայտնեց շատ աչդպիսի ճշմարտութիւններ և զարմանալի տափակ ու ծամ-ծամած մտքեր, որոնք իմ կատաղութիւնը աւելի էին բերում, որովհետեւ նրա ասածի մէջ մի քիչ ճշմարտութիւն կար:

— Բայց էլ ճար չկայ: Ես վաճառական մարդ եմ, զիտէի ինչ պայման եմ՝ կապում, և այժմ պատրաստ եմ կատարելու իմ բո-լոր պարտաւորութիւնները:

— Ուրեմն դու գնում ես Գաշտէյն:

— Ամենից առաջ այդ պահանջում է իմ անձնական շահը: Ինձ համար անհրաժեշտ է, որ մենք ու հօրաքոյրը աւելի մօտ ծա-նալենք միմեանց և դուք ինձ աւելի հաւատաք: Մենք յետոյ էլ դրա մասին կը խօսենք: Ես մէկ կամ մէկ ու կէս ամիս ազատ ժա-մանակ ունեմ: Արեւելքում թողել եմ իմ տեղ Լիւցիան Խաաս-տովսկուն: Նա, ինչպէս անգլիացիք ասում են, «a salid man»: Բացի այդ, զիտես էլի, ինչքան լաւ կը լինի Անելկայի պէս կնոջ հետ մի շաբաթ էլ աւելի ապրել, — լաւ կը լինի չէ:

Նա բաց արեց դեղին, փտած ատամները, քրքջաց ու ծնկիս խփեց: Ուղեղս սառուց կտրեց: Զգում էի, որ զոյնս գցում եմ, և երեսու դարձնելով ճրագի լոյսից, որ Կրոմիցկին չնկատի իմ գու-նատուելը, քաջութիւն ունեցայ հարցնել.

— Ե՞րբ ես գնում Պլոշով:

— Վաղը, վաղը:

— Բարի գիշեր:

— Քեզ լոյս բարի, — պատասխանեց Կրոմիցկին մոնոկլը աչքից վայր թողնելով:

Եւ ձեռները դէպի ինձ մեկնելով աւելացրեց.

— Շատ ուրախ եմ, որ մենք կարող կը լինենք միմեանց մօտե-նալ. ես դէպի քեզ միշտ աւանձին համակրանքով եմ վերաբերւել. Երաշխաւոր կը լինեմ, որ մենք միմեանց շատ լաւ կը հասկանանք:

Կը հասկանանք միմեանց: Ինչքան նա յիմար է ու անմիտ: Բայց

նա որքան աւելի յիմար է, այնքան աւելի սարսափով եմ մտածում, որ Անեղկան նրա սեփականութիւնն է, նրա՝ ուղղակի առարկան է: Այդ գիշեր սկի մտքովս էլ չանցաւ շորերս հանել: Երբէք այնքան պարզ չէի զգացել, որ կայ դրութիւն, երբ վերջանում են թէ՛ խօսքերը, թէ՛ դժբախտութիւնը հասկանալու և զգալու ընդունակութիւնը, բայց ինքը դժբախտութիւնը չի վերջանում: Բաւական կը լինի ասեմ, որ իմ առաջւայ կեանքը, երբ Անեղկան ոտնակոխ էր անում իմ բոլոր զգացմունքները, այն կեանքը, որից աւելի դժբախտը ես չէի երեակայում,—այժմ ինձ ամենաբարձր ու առասպելական երջանկութիւն էր երևում: Եթէ այժմ սասանան դար ու ինձ ասէր, թէ ամեն բան առաջւանը կը մնայ, Անեղկան միշտ կանարգի իմ սէրը, բայց Կրոմիցկին յաւիտեան չի գայ, եթէ դրա փոխարէն հոգիս իրան տամ—ես ուրախութեամբ կը ապշի հոգիս և առանց վարանելու պայմանը կը ստորագրէի: Երբ կինը մերժում է տղամարդին, տղամարդի մէջ այն համոզումն է կազմւում, թէ իր սիրած կինը կանգնած է մի այնպիսի բարձր գոթական աշտարակի գլխին, մի այնպիսի անմատչելի բարձրութեան վրայ, ուր աչքերը վեր բարձրացնել անգամ մարդ չի համարձակի: Սո էլ ակամայից այդպէս էի մտածում Անեղկայի մասին, երբ յանկարծ լոյս աշխարհ ընկաւ մի ինչ որ պան Կրոմիցկի Բաթումից բերած իւր երկու գորգերով, և այդ անողոք ու անյողդողդէ կնոջը, այդ քրմուհուն, առանց այլեւայլութեան բարձրութիւնից ցած իջեցրեց ուղիղ այդ գորգերի վրայ: Մարդի սարսափ գալիս է, երբ մտածում է, որ այդ մարդը սրտի ուղածի մասին կարող է մտածել, երեակայել—և այն էլ ինչ մարդ, զղւելի չափ տափակ ու ողորմելի մի մարդ: Ինչքան որ ինձանից թէօրիաներ հնարեմ, ինչքան որ ուղեղ փչացնեմ ապացուցանելու համար, թէ սէրը ամուսնական կապերից աւելի զօրեղ է, թէ ես իրաւունք ունեմ սիրելու Անեղկային և Անեղկան՝ ինձ, վերջ ի վերջոյ ես կը մնամ իմ թէօրիաների հետ, իսկ Կրոմիցկին կապրի Անեղկայի հետ:

Մարդ կարող է միայն որոշ չափով ծանրութիւն կրել, իսկ եթէ չափից աւելի բարձր են, նա վաչր կընկնի: Իմ անսահման դժբախտութեան, ինչպէս և իմ անչափ չիմարութեան ու

ստորանայուս հետ միասին ես զգում էի, որ Կրոմիցկու գալու ընդհանուր Անեկլային սկսել եմ արհամարհել։ Ինչպես ես չէի կարող ոչ մի մարդավարի պատճառ բերել այդ արդարացնելու համար։ Կինը պետք է մարդին պատկանի։ Ես այդ ճշմարտութիւնը անգիր գիտեմ, ինչպէս գիտի և ամեն յիմար մարդ, բայց իմ զգացմունքիս առաջ այդ ստորացնում է Անեկլային։ Վերջապէս ինչ գործ ունեւմ տրամաբանութեան ու դատողութեան հետ։ Գիտեմ, որ նրան արհամարհում եմ, և որ դրան դիմանալ չեմ կարող։ Զգում էի, որ այսպիսի պայմաններում իմ գոյութիւնը միանգամայն անհնար կը լինի և անկասկած շուտով այնպիսի վճռական փոփոխութիւններ կը լինեն, որ ամեն բան, ինչ որ առաջ կար, տակն ու վրայ կը լինի։

Բայց ինչ փոփոխութիւններ։ Եթէ արհամարհանքը խեղդէր իմ սէրը, ինչպէս զայլը խեղդում է ոչխարին,—լաւ բան կը լինէր։ Բայց սիրտս վկայում է, որ գլխիս մի ուրիշ բան է գալու։ Եթէ ես չը սիրէի Անեկլային, չէի էլ արհամարհի, իսկ եթէ արհամարհում եմ,—կընշանակի սիրում եմ, և միայն վզիս շղթայի վրայ մի աւելորդ օղակ եմ աւելացնում։ Շատ լաւ գիտէի, որ ինձ Կրոմիցկուց ու նրանց փոխադարձ յարաբերութիւններից, ուրիշ ոչինչ չի հեռաբերում,— ոչ լոյս, ոչ խաւար, ոչ պատերազմ, ոչ խաղաղութիւն և ոչ մի ուրիշ բան։ Իմ կեանքի միակ *raison d'être*-ը Անեկլան է, կամ աւելի ճիշտը Անեկլան ու իւր մարդը և իմ միջամտելը նրանց կեանքում։ Իսկ եթէ հէնց այդ *raison d'être*-ի շնորհիւ ես անկարող եմ ապրել, ինչ պետք է լինի իմ վերջը։ Եւ յանկարծ սաստիկ զարմացքս եկաւ, որ դրա միակ ու ամենահասարակ ճարը, ինչպէս մահն է, մինչև այժմ միտքս չի եկել։ Ինչ մեծ ոյժ կա մարդու ձեռքում՝ ուզած ժամանակ կեանքի թելը կտրել։ Այժմ, ով իմ կեանքի չար հրեշտակ, սպասում եմ քեզ ու ասում։ Եթեքան ժամանակ միայն կարող ես բեռը դարսել իմ վզին, որքան ես ուզեմ։ Երբոր բեռիս ծանրութիւնը չափից դուրս կը լինի, ես քեզ էլ, քո ծանրութիւնն էլ վրայիցս դնեմ կը շարտեմ... «E poi eterna silenzia»... (Եւ այնուհետև յաւիտեանական լռութիւն)...

Նիւրաճանա, Յիւլների չորրորդ չափաւոր... վերջապէս ես ինչ գիտեմ էլ ինչ։ Միայն այն միտքը՝ թէ ամեն բան վերջ ի վերջոյ ինձնից է կախած, ահադին թեթեւութիւն

պատճառեց ինձ... Մի ժամի չափ բազմոցի վրայ պառկած մտածում էի, թէ երբ և ինչպէս իրագործեմ միտքս,— և հէնց միայն այն, որ Կրոմիցկին, նրա զալուստը և իմ նախանձը դէպի նա մտքիցս դուրս չեկան, ինձ մեծ թեթեւութիւն պատճառեց։ Անձնասպանութեան պէս գործն էլ իւր նիւթական հոգսերն ունի, որ մարդու ակամայից մտածել են տալիս բացի իւր անբախտութիւնից և ուրիշ բաների մասին։ Իսկոյն միտս եկաւ, որ իմ ճանապարհի բեւոյժերը ամենափոքր տեսակիցն է, տեղիցս վեր կացայ, որ նայեմ, և վճռեցի նորը գնել։ Գլուխ էի ճաքացնում այն բանի վրայ, թէ ինչպէս անեմ, որ բոլորը կարծեն թէ այդ պատահմունքից է եղել... Ասենք այդ բոլորը լոկ թէօրիաներ էին, որ իմ զլխի մէջ դեռ որոշ զիտաւորութեան ձև չէին ընդունել։ Ինչ որ իմ մէջ կատարւում էր, աւելի շուտ կարելի էր անւանել մի տեսակ գիտակցութիւն անձնասպանութեան հնարաւորութեան մասին, քան թէ իսկապէս կեանքիս վերջ դնելու վճիռ։ Բացի այդ համոզւած էի, որ այդ շուտով չի լինի։ Որովհետեւ մտածում էի ինձ ու ինձ, եթէ ինձ յայտնի է այն դուռը, որով երբ ուզենամ, դուրս կը գամ արձակ դաշտը, մի փոքր էլ կը մնամ տեսնելու համար, թէ չարիքը մինչև որ աստիճան կը լարի իւր ոյժերը, և ինձ համար էլի ինչ տանջանքներ են պատրաստւած։ Ես այրւում էի հիւանդոտ ու անդիմադրելի հետաքրքրութիւնից, թէ ինչ կը լինի վերջը, ինչպէս այդ մարդիկը կապրեն միասին և Անեկան ինչ երեսով պէտք է նայի ինձ... Վերջապէս ոյժից բոլորովին ընկալ և այդպէս առանց հանւելու քնեցի ծանր ու երազախառն քնով։ Շատ խառնափնթոր երազներ տեսայ,— տեսնում էի Կրոմիցկու մոնոկլը, բեւոյժերներ, զանազան մարդիկ ու առարկաներ, բոլորը անկարգ կերպով միմեանց խառնւած։ Զարթնեցի ուշ։ Կրոմիցկին արդէն գնացել էր Պոշով։ Առաջին միտքը, որ զլխումս ծագեց, այն էր, որ նրա յետևիցը գնամ, տեսնեմ նրանց միասին, բայց կառք նստելուց յետոյ յանկարծ զգացի, որ այդ չեմ կարողանալ տանել, որ այդ իմ ոյժիցը վեր կը լինի, հասկացայ, որ այդ չափից դուրս կարագացնի իմ ելքը բաց դռնից դէպի անյայտ տարածութիւնը,— և հրամայեցի ինձ ուրիշ տեղ տանել։

Ամեն մարդ, թէկուզ ամենամեծ պեսսիմիստը լինի նա, ընազդ-

մամբ խորշում է շարիքից ու բոլոր ուժով կռոււմ նրա դէմ: Դրա համար մարդ պիտի բռնոււմ է ամեն մի յոյսից և ամեն փոփոխութիւնից բարեփոխութիւն սպասոււմ: Ես էլ յանկարծ այնպիսի փափագ զգացի Գաշտէյն գնալու, որ կարծես իմ փոփոխութիւնը դրանից էր կախած: Այժմ ուշ ու միտքս այն էր միայն, որ նրանց Պլոշովից դուրս տանեմ: Այդ միտքը ինձ հանգիստ չէր տալիս և այնպէս էր դրաւել ինձ, որ այդ ամբողջ օրը միայն նրա իրագործելու յետեւիցն էի ընկել:

Դա ինձ համար դժւար չէր: Տիկինները համարեա պատրաստ էին: Կրօմիցկին իւր գալու մասին իմաց չէր տւել, երևի կամեցել էր իւր կնոջը մի լաւ սիւրպրիզ անել, այնպէս որ մենք պէտք է մէկ-երկու օրից յետոյ ճանապարհ ընկնէինք: Այժմ ի հարկէ պէտք էր թողնել, որ նա հանգստանայ և հարցնել, թէ երբ կարող է գնալ, բայց ես դիտմամբ նրան մարդատեղ չլուրբեցի ու այնպէս վարեցի, որպէս թէ նա սկի գոյութիւն չունենար:

Գնացի երկաթուղու կայարանը, պատուիրեցի միւս օրւան համար պահէն ննջարան—վագոն մինչև Վիէննա ու յետոյ գրեցի հօրաքրոջս, թէ տոմսակները վերցրած պատրաստ են. և որովհետեւ բոլոր վագոնները մինչև շաբթւայ վերջը բռնւած են, այդ պատճառով վաղը պէտք է ճանապարհ ընկնենք:

26 Յունիսի.

Էլի վերադառնում եմ դէպի մեր՝ Վարշաւայում անցրած վերջին օրերը: Նրանց յիշատակը այնպէս խոր է տպաւորւել իմ մըտքում, որ չեմ կարող լուրթեամբ անցնել: Տարօրինակ բան էի զգում Կրօմիցկու գալու միւս օրը: Ինձ թւում էր, թէ Անելկային այլ ևս չեմ սիրում, և մի և նոյն ժամանակ չեմ կարող առանց նրան ապրել: Կեանքումս առաջին անգամն էի զգում այդպիսի, այսպէս ասած, բարոյական երկատուութիւն: Առաջ, երբ իմ զգացմունքը կանոնաւոր էր ընթանում, ես ասում էի ինձ ու ինձ՝ սիրում եմ նրան, ուրեմն տենչում եմ տիրանալ նրան, բոլորովին նման այն տրամաբանութեանը, ինչ տրամաբանութեամբ Դեկարտն էր ասում՝ «մտածում եմ, ուրեմն կամ: Այժմ ամեն բան փոխւել է, այժմ «ես չեմ սիրում, բայց տենչում եմ տիրանալ նրան», և

այս երկու առանձին մասերը իմ մէջը կան այնպէս, ինչպէս երկու առանձին կտոր քարերի վրայ փորագրւած արձանագրութիւններ, և երկուսն էլ ինձ այնպէս էին տանջում, որ խօսք չեմ գտնում արտայայտելու: Շուտով չըհամոզեցի, որ այդ «չեմ սիրում»-ը մոլորութիւն է: Ես սիրում եմ ինչպէս առաջ, բայց այնպիսի վշտախառն ու դառը սիրով, որ այդ սիրոյ ու բախտաւորութեան մէջ ընդհանուր ոչինչ չըկայ:

Մէկ-մէկ միտք եմ անում, որ եթէ այժմ մին, և անգամ լսէի Անեղիայի խոստովանութիւնը, եթէ նրան մարդից բաժանէի, եթէ նա այրիանար ու իմն դառնար, այն ժամանակ էլ ինձ դժւար թէ բախտաւոր զգայի: Այդպիսի մի բոլորէի համար ամբողջ կեանքս կը տայի, բայց հաստատ չըգիտեմ, կը կարողանայի արդեօք այդ բոլորէն դարձնել բախտաւորութեան բոլորէ: Ո՞վ է իմանում, այն նեարդերը, որով մարդիկ բախտաւորութիւն են զգում, արդեօք ընդ միշտ չե՞ն բթացել իմ մէջ: Շատ կարելի է: Իսկ այն ժամանակ էլ ինչիս պէտքն է այդպիսի կեանքը:

Ճանապարհ ընկնելու նախընթաց օրը գնացել էի զինաւաճառանոց: Ինչ տարօրինակ մարդ էր ինձ բեւոյժէր ծախողը: Եթէ նա զինաւաճառ չըլինէր, կարող էր հոգեբանութեան պրոֆեսոր դառնալ: Խանութը որ մտայ, իսկոյն յայտնեցի, որ ինձ մեծ տեսակի մի լաւ բեւոյժէր է հարկաւոր, իսկ թէ ինչ սիստեմի՝ Յոլտի, Սմիտ Ուէսսէնի թէ մի ուրիշի, — այդ ինձ համար մի և նոյնն է: Մեր զինագործը մի բեւոյժէր ջոկեց ու հարցրեց.

— Երևի դուք փամփուշտներ էլ կուզենաք:

— Այո, խնդրեմ:

Զինագործը ուշի ուշով նայեց երեսիս:

— Պատեան էլ:

— Ի հարկէ, պատեան էլ:

— Լաւ: Որ այդպէս է, ձեզ յարմար փամփուշտներ կը տամ:

Ես ակամայից յայտնեցի զարմանքս, իսկ զինագործը շարունակեց.

— Քառասուն տարի է այս գործոյն եմ պարապում և քչից շատից մի բան սովորել եմ: Յաճախ ինձնից զէնք են գնել այնպիսի մարդիկ, որոնք յետոյ դատարկել են իրանց ճակատին: Եւ ի՞նչ էք

կարծում: Երբէք չի եղել, որ դրանցից մէկը պատեան էլ գնէր: Դա միշտ այսպէս է լինում: տեսնում ես մէկը խանութ է մտնում ու ասում: «Մի բեռլէր տւէ՞ք»:—Պատեան էլ:—«Այ, պատեան հարկաւոր չի»: Դա շատ տարօրինակ երևոյթ է. ով վճռել է իրան սպանել, էլ ինչու պէտք է մի բեռլի խնայի: Բայց այդպէս է մարդկային բնաւորութիւնը... Վարելի է դրանցից ամեն մէկն ասում լինի ինքն իրան. «Ի՞նչ եմ անում պատեանը, հօ գլխովս չեմ տալու»: Բայց նայելով թէ ով ինչպէս է բեռլէր գնում, ես հասկանում եմ, անձնասպանութիւն գործելու հաճար է թէ ուրիշ բանի համար:

—Դուք ինձ շատ հետաքրքիր բաներ էք ասում,—ասացի ես: Յիրաւի, այդ դիտողութիւնը ինձ շատ բնորոշ երևաց: Զինա-գործը շարունակեց.

—Երբոր ես այդ գլխի ընկաց, սկսեցի հետեւեալ միջոցը գործածել. երբ մէկը բեռլէր է գնում առանց պատեանի, այն ժամանակ ես որպէս թէ սխալմամբ մի համարով աւելի փամփուշտներ եմ տալիս: Բեռլէրը ճակատին դատարկելը հեշտ բան չի: Դրա համար հարկաւոր է սարսափելի կենդոնացումն ու անվերել-թիւն: Ինչ մարդ պէտք է լինի, որ սառը քրտինքը վրայից չըկա-թի... Վերջապէս մարդ վճռում է ու բեռլէրը վերցնում: Հէնց այդ ժամանակ սատանայի պէս փամփուշտները չեն մտնում... Ինչ արած, ճար չըկաց, գլուխը որ քարոյն էլ տաց, պէտք է մինչև միւս օրը սպասի... Իսկ ինչ էք կարծում, հեշտ բան է երկրորդ անգամ սիրտ անել: Ոչ մի մարդ, որ միանգամից կեանքին վերջ կը դնէր, մի անգամ մահի երեսը անսնելուց յետոյ, միւս անգամ էլ սիրտ չի անիլ: Եղել են այնպիսիները, որ միւս օրը եկել՝ պատեան են գնել... Իսկ իմ ծիծաղս էր միայն գալիս: «Ա՛ռ պատեան և ողջ ու առողջ ապրիր»:

Այս խօսակցութիւնը նրա համար եմ գրում, որ ամեն բան, ինչ որ վերաբերում է անձնասպանութեան, այժմ ինձ սաստիկ հետաքրքրում է, իսկ ծերունի զինագործի ասածները ինձ երևաց որպէս այս գործին վերաբերեալ հետաքրքիր մարդկային դոկումէններ:

27 լուծիւի.

Մէկ-մէկ միտս եմ բերում, որ Անելկան ինձ սիրում էր, որ ես կարող էի նրա հետ պսակել ու վաչելի վերին աստիճան պաշտառ ու բախտաւոր կեանք, որ այդ բոլորը ինձնից էր կախած և որ այդ բոլորը ես եմ փաշտել շնորհիւ իմ կենսական անընդունակութեան: Եւ այն ժամանակ ինձ ու ինձ հարցնում եմ. չլինի՞ թէ խելագարում եմ, և յիշաւի՞ կը կարողանայի Անելկային տիրանալ: Բայց ես հիանալի կերպով ու կարգով յիշում եմ բոլոր պատահածը, մեր ծանօթութեան բոլորից սկսած մինչև այսօր... Ընդունել, որ այդ կինը կարող էր իմը լինել, ինձ հաւատարիմ լինել, ինչպէս հաւատարիմ է այն մարդուն, և դեռ հարիւրապատիկ աւելի, որովհետեւ ինձ սրտանց կը սիրէր... Այո, իսկ որ բնածին անընդունակութիւն: Բայց թէկուզ հէնց այդ բանը ինձ բոլորովին արդարացնէր իմ աչքում, ինձ ինչ օգուտ դրանից, եթէ այդ արդարացումից սիրտս մի մողաշափ չի մխիթարւում: Սիրտս մի քիչ մխիթարում է այն միտքը, թէ ինչպէս այլասեռւած տոհմերի, նոյնպէս և նոր ու թարմ ցեղերի սերունդները միևնոյն վախճանը կունենան՝ բոլորին էլ միակերպ հողով կը ծածկեն... Այդ փոքրացնում է իմ ու այսպէս կոչւած կորովի մարդկանց տարբերութիւնը: Ինձ պէս արարածների բոլոր դժբախտութիւնը նրանց բացառիկ լինելու մէջն է կայանում: Ինչ յիմար զաղափար ունեն ոչ միայն վիպասանները, այլ մինչև անգամ հոգեբաններն ու Ֆիզիոլոգները այլասեռւած ցեղերի մասին: Նրանք երեակալում են, որ մարդ իւր ներքին կենսական անընդունակութեան համապատասխան միշտ ունենում է Ֆիզիքական հաշմութիւն, կարճ հասակ, թույլ մկանունք, սակաւարիւն ուղեղ ու թուլամտութիւն: Կարելի է երբեմն հէնց այդպէս է լինում, բայց այդ ընդհանուր կանոն չիլին — աններելի սխալ ու պեղանտական կարճամտութիւն կլինի: Այլասեռւած ցեղերի ոչ թէ կենսական ոյժերն են պակաս, այլ այդ ոյժերի մէջ ներդաշնակութիւն չկայ: Նս ինքս Ֆիզիկապէս կորովի մարդ եմ, թուլամիտ չեմ, և իմ շրջանից շատերին եմ ճանաչում, որոնք հինաւուրց արձանների պէս էին կազմւած, ընդունակ ու տաղանդաւոր էին, որոնք, սակայն, ապրել չեն կարողացել ու վառ վախճան են ունեցել դարձեւ այն պատճառով, որ նրանց շատ մեծ կենսա-

կան ոյժերի մէջ չի եղել հաւասարակշռութիւն: Մեր մէջ այդ ոյժերը նմանում են այն վատ կազմակերպւած հասարակութեանը, ուր յայտնի չէ, թէ որտեղից է սկսում մէկի իրաւունքը ու որտեղ վերջանում միւսի իրաւունքը. մենք անկարգութեամբ ենք կենում, իսկ բոլորին յայտնի է, որ անկարգութեամբ կենալ չի կարելի: Այդ ոյժերից իւրաքանչիւրը միայն իւր կողմն է քաշում, իւր համար է աշխատում ու յաճախ ընկճում է մնացած բոլոր ոյժերը, և ահա սրանից են յառաջանում տրագիկական բացառականութիւններ: Ես այժմ հիւանդ եմ աչդպիսի բացառականութեամբ, որի շնորհիւ ինձ, բացի Անեղիայից, ոչինչ չի հետաքրքրում, ոչինչ չի զբաղեցնում, և ինձ աշխարհից բոլորովին կտրւած եմ զգում: Բայց մարդիկ չեն հասկանում, որ այդ ներդաշնակութեան բացակայութիւնը ու կենսական ոյժերի անիշխանութիւնը աւելի ծանր հիւանդութիւն է, քան Ֆիզիկական ու բարոյական անարիւնութիւնը: Ահա հանելուկի լուծումը: Առաջ մեզ փրկում էին կեանքն ու հասարակական պայմանները, որովհետեւ մեզնից գործ էին պահանջում ու որոշ աստիճան հարկադրում էին գործել: Այժմ, երբ մենք հեռացել ենք կեանքից, երբ փիլիսոփայութիւնն ու կասկածը թունաւորում են մեզ, մեր հիւանդութիւնը աւելի է սաստկանում աչդպիսի հակառողջական պայմաններում: Վերջապէս այնտեղ ենք հասել, որ մեր մէջ չի մնացել գործելու ընդունակութիւն, այլ միայն խանդեր, դրանից է որ մեզնից ամենաշատ օժտւածների վերջը խեղադարձութիւնն է լինում: Այն բոլորից, ինչ որ կազմում է մարդու կեանքը, մեզ միայն կինն է մնացել, և երկուսից մէկն է լինում. կամ մեր կենսական դրամագլուխը կուպէկ առ կուպէկ անառակութեան վրայ վատնելով, տնաքանդ ենք լինում, կամ թէ բռնելով մի սէրից, ինչպէս անդունդի եզրին աճող ոստից, կախ ենք ընկնում օդի մէջ, այնքան աւելի են թարկելով մեզ ջարդ ու փշուր լինելու վտանգին, որքան աւելի ենք ընտրում մեզ համար ապօրինի սէրը, որ հէնց իւր էութեան մէջ պարունակում է տրագիկական սաղմեր:

Գիտեմ, որ իմ սէրը դէպի Անեղիան վատ վախճան կունենայ, և այդ իմանալով հանդերձ, չեմ փորձում մինչև անգամ դիմադրել զգացմունքիս, որովհետեւ ամեն դիմադրութիւն վերջ ի վերջոյ նոյնպէս կորստաբեր կը լինի ինձ համար:

28 ԿՈՆԻԱԽԻ.

Լողանալը և մանաւանդ այստեղի թարմ օդը օգնում են պանի Յելինային։ Նա օր օրի վրայ աւելի առողջանում է և ինձնից աւելի ու աւելի շնորհակալ լինում, որովհետեւ նրան այնպէս եմ հոգում ու խնամում, ինչպէս հարադատ մօրս։ Անելկան այդ բոլորը նկատում է և չի կարող ինձ նոյնպէս շնորհակալ չլինել, բայց ես հաւատացած եմ, որ շնորհակալութեան հետ միասին նրա սիրտը զնալով պէտք է դառնութեամբ լցւի։ Այդ նրան զաղափար է տալիս այն մեծ երջանկութեան մասին, որ մենք բոլորեքեան կունենալինք, եթէ լինէր այն, ինչ որ կարող էր լինել։ Այժմ ես բոլոր աղացողներն ունեմ, որ նա Կրոմիցկուն չի սիրում։ Նա նրան հաւատարիմ է ու հաւատարիմ կը մնայ, բայց նրանց երկուսին միասին տեսնելիս, Անելկայի երեսին խոնարհութեան ու դժկամութեան հետքեր եմ նկատում։ Տեսնում եմ, որ ամեն անգամ, երբ մարդը, որ գուցէ իսկապէս սիրում է, կամ գուցէ միայն ցանկանում է, որ իրանց սիրող ամուսիններ համարեն, զգուժում է նրա ձեռները, շոյում է մաղերը, համբուրում ճակատը, — նա, այդ ինձ համար անկասկածելի է, ուրախութեամբ գետինը կը մտնէր, միայն թէ իմ ու ուրիշների ներկայութեամբ չենթարկէր այդ զգաւորներին։ Սակայն նա տանում է ու պարտաւոր է ժպտալ, ես էլ եմ տանում ու նոյնպէս ժպտում, միայն սիրտս հովացնելու համար երեւակայութեամբ ձեռքս կոխում եմ ներսս ու զալարում եմ աղիքներս։ Մէկ-մէկ մտքովս անցնում է, որ այդ քրմուհին, երբ մարդու հետ առանձին է մնում, անշուշտ աւելի ազատ է լինում և շատ էլ չի աշխատում իրան զսպել... Բայց ես զգուշանում եմ այն երջանկութիւնից, որ ստանում եմ այդպիսի մտքերից, որովհետեւ զգում եմ, որ հերիք է մի կաթիլ էլ, որ ես հաւասարակշռութիւնս կորցնեմ և էլ իմ գլխիս տէրը չլինեմ։ Իմ վարմունքը արտափելի է թէ Անելկայի և թէ ինձ համար։ Իմ սէրը ատելութեան, արհամարհանքի ու հեգնութեան ձև է ընդունում։ Այդ տանջում ու վախեցնում է Անելկային։ Մէկ-մէկ նա այնպէս է նայում երեսիս, կարծես թէ ուզում է ասել՝ «ինչո՞վ եմ մեղաւոր»։ Ես էլ եմ յաճախ կրկնում՝ «ինչո՞վ է նա մեղաւոր ու սակայն չեմ կարողանում, Աստած վկայ, չեմ կարողանում նրան ուրիշ կերպ

վերաբերելի։ Որքան աւելի եմ նրան կաշկանդւած ու ճնշւած տեսնում, այնքան աւելի է սիրտս զայրոյթով լցւում նրա, Կրոմիցկու, իմ ու բոլոր աշխարհի դէմ։ Այդ զգացմունքը նրանից չէ, որ իմ մէջ կարեկցութիւն կայ դէպի մի նոյնքան դժբախտ արարած, որքան որ ես եմ։ Սակայն ինչպէս ջուրը փոխանակ հանգցնելու սաստիկ կերպով բորբոքւած հրդէհը, աւելի ևս բոցավառում է նրան, այդպէս էլ իմ մէջ բոլոր զգացումները աւելի ևս սաստկացնում են յուսահատութիւնս։ Երբոր ես արհամարհանք եմ ցոյց տալիս դէպի՝ ինչ համար միակ սիրելի կինը, երբ որ միայն զարոյթ ու ծաղր եմ զգում դէպի նա,—դրանով ինձ նոյնքան եմ վիրաւորում, որքան և նրան, դեռ մինչև անգամ աւելի,—որովհետև նա ընդունակ է ինձ ներելու, բայց ինքս ինձ երբէք չեմ ներիլ։

29 լունիսի.

Կրոմիցկին նկատել է, որ իմ ու իր կնոջ մէջ մեծ դժգոհութիւն կայ և այդ բացատրում է իրան արժանի ձևով։ Կարծում է ես նրա համար եմ Անեկային ատում, որ նա իրան գերադասել է ինձնից։ Նա ինձնում տեսնում է միայն վիրաւորւած ինքնասիրութիւնից յռաջացած ատելութիւն և ուրիշ ոչինչ։ Պէտք է... ամուսին լինել այդպէս մտածելու համար։ Այդպիսի կարծիք կազմելով, նա աշխատում է փոխարէնը վարձատրել Անեկային՝ կրկնակի զորովանքով, իսկ ինձ հետ վարւում է մեծահոգի յաղթողի ներողամտութեամբ։ Միայն ինքնասիրութիւնը կարող է մարդկանց այդքան չիմարացնել։ Ինչ տարօրինակ մարդ է։ Ամեն օր գնում է Շտրաուս-Բենդեր հիւրանոցը, զաղտագողի դիտում է Վանդելբանի տակ զբօսնող զոյգերի յետևից, մի տեսակ ուրախութեամբ ամենավատ ենթադրութիւններ է անում նրանց մասին. իւր փտած ատամները բաց արած ծիծաղում է՝ ըստ իւր դիտողութեան խաբւած ամուսինների վրայ, և ամեն անգամ, երբ այդպիսի մի նոր գիւտ է անում, այդ նրա քէֆը այնպէս է բերում, որ ժամնայ ընթացքում տասը-քսան անգամ մոնոկլը աչքից հանում է և նորից աչքը դնում։ Եւ այդ նոյն մարդը, որ ամուսնական անհաւատարմութիւնը միայն յարմար առիթ է համարում սրախօսելու համար, նոյն բանը ամենամեծ և ամենասարսափելի յանցանք կը համարէր, եթէ որ

գործը իրան վերաբերէր: Քանի որ այդ ուրիշներին է վերաբերում,—նրա համար լոկ Ֆարս է, բայց հէնց որ իրան վերաբերի, նա կըսիսի երկնքի վրէժխնդութիւնը հայցել: Ինչո՞ւ, յիմար: Ով ես դու: Մօտեցիր հայեւուն, նայիր շնորհքիդ, տես քո մօնղոլական աչքերը, քո մազերը, որ կարծես հրէական թասակ լինի, քո մօնոկն ու քո երկար ոտները. նայիր քո ներսը, զննիր հոգիդ ու տես, որքան ողորմելի է քո խելքը, որքան գռեհիկ է քո բնաւորութիւնը, և ասա, պարտաւոր է արդեօք Անելկայի պէս կինը գէթ մի ըոպէ հաւատարիմ լինիլ քեզ: Ի՞նչ եղանակով դու նրան մօտեցար, Ֆիզիքական ու բարոյական parvenu: Արդեօք աւելի շուտ հրէշաւոր ու բնութեան հակառակ չի այն, որ դու նրա մարդն ես: Եթէ Դանտէի Բէաթրիչէն պսակէր Ֆլորենցիայի վերջին գռեհիկի հետ, էլի Անելկայից աւելի լաւ ընտրութիւն արած կի լինէր...

Ընդհատեցի գրելս, որովհետեւ դարձեալ սկսում եմ գրգռւել, դարձեալ կորցնում եմ հաւասակշռութիւնս... Իսկ ես ինչ լաւ քարացել էի: Սակայն Կրօմիցկին թող դարա չանի, ծիշդն ասած՝ ես ինձ նրանից բարձր չեմ դասում: Եթէ մինչև անգամ ինձ համարէի աւելի ազնիւ մետաղից ձուլած, էլի շատ ուրախանալու բան չէի ունենալ, քանի որ իմ վարմունքը Կրօմիցկու վարմունքից աւելի վատ է: Նա կարիք չունի իմ առաջը կեղծելու, բայց ես պէտք է նրա առաջը կեղծեմ, նրան չարմարեմ, խաբեմ ու ինկատի առնեմ նրան, ծածկեմ նրանից ու որոգայթներ լարեմ նրա դէմ: Փոխանակ նրա կոկորդից բռնել—խեղդելու, չիշատակարանիս մէջ զըրպարտում եմ նրան—դրանից էլ աւելի գռեհիկ վարմունք: Սչդպէս՝ սորուկն էլ իրան դահացած է համարում, երբ որ տիրոջ յետեւից ծածուկ խօսում է: Անշուշտ Կրօմիցկին երբէք իրան այնքան չնչին չի զգացել, որքան ես էի ինձ զգում, երբ հազար ու մի սուտ ու մուտ պատճառներ էի հնարում նրան Անելկայի սենեակից որքան կարելի է հեռու տեղաւորացնելու համար: Դեռ այդ էլ չըլաջողեց ինձ: Նրա մի հասարակ խօսքը՝ թէ «ես կամենում եմ կնոջս մօտ լինել», որ նա ասաց ամենայն անկեղծութեամբ, քանդեց իմ բոլոր ծրագիրները: Եւ այժմ նա ապրում է «կնոջ» մօտ: Բացի այդ ինձ համար անտանելի է, որ Անելկան հասկանում է իմ իւրաքանչիւր վարմունքը, գլխի է ընկնում, թէ ինչ է նշանակում իմ իւրա-

քանիւր խօսքն ու դիտաւորութիւնը: Ինձ այնպէս է թւում, որ յաճախ նա իմ տեղակ ամառում է: Այդ բոլորը միասին վեր առած կազմում են իմ հանապազօրեայ հացը: Ձեմ կարծում, որ երկար կարողանամ տանել, որովհետեւ դրութեանս բարձրութեան վրայ չեմ գտնւում, կամ այլապէս ասած, այնքան լիրբ չեմ, որքան պահանջում են ինձ շրջապատող պայմանները:

30 Իւնիսի.

Այսօր պատշգամբից լսեցի Կրոմիցկու ու Անեկայի խօսակցութեան վերջը:

— Ես, — ասում էր Կրոմիցկին, — ինքս կը խօսեմ նրա հետ, բայց դու էլ քո կողմից պէտք է հօրաքրոջդ ասես, թէ գործը ինչ դրութեան մէջ է:

— Որ մեռնեմ չեմ կարող, — պատասխանեց Անեկան:

— Բայց ես շատ եմ խնդրում քեզնից, — շեշտելով ասաց Կրոմիցկին:

Ձցանկանալով ականաց վկայ լինել այդ խօսակցութեան, ես ներս մտայ: Անեկայի երեսի վրայ նկատեցի մեծ անբաւականութիւն, որ նա ինձ տեսնելով աշխատեց ծածկել: Կրոմիցկին բարկութիւնից սպրդնել էր, բայց ժպտալով ձեռքը մեկնեց ինձ: Մի րոպէ վախենում էր, թէ չլինի Անեկան ամեն բան ասել է մարդուն, — վախենում էի ոչ թէ Կրոմիցկուց, այլ որ նա կարող է Անեկային ուրիշ տեղ տանել ու ինձ զրկել իմ վշտերից, ստորացումներից, տանջանքներից: Ձէ որ ես հէնց դրանով եմ ապրում, այլապէս կը մեռնէի սովից: Ինչ լինում է լինի, միայն թէ Անեկան միշտ աչքիս առաջը լինի: Երկար գլուխ էի ճաքացնում հասկանալու համար, թէ նրանք ինչի մասին պէտք է խօսելիս լինէին: Մէկ մէկ ինձ շատ հաւանական է թւում, որ Անեկան մարդուն իմ մասին մի բան ասել է, բայց այն ժամանակ Կրոմիցկու վարմունքը ինձ հետ խփոյն պէտք է փոխէր, մինչդեռ նա համարեա առաջւանից աւելի քաղցր է վարւում ինձ հետ: Առհասարակ պէտք է ասած, որ եթէ ես նրան ատելիս չլինէի, ոչ մի բանում մեղադրել չէի կարող նրան: Ինձ հետ նա վարւում է քաղաքավարի, քաղցր, միշտ զիջանում է ինձ, ինչպէս նեարդային կնոջ, աշխա-

տու՛մ է գրաւել իմ վստահութիւնը: Նա չի վիրաւորում, որ երբեմն իրան կոպիտ եմ պատասխանում. և յաճախ չափից դուրս անխիղճ կերպով երեւան եմ հանում նրա վատ կրթութիւնն ու նեարդերի կոպտութիւնը: Ձեռքիցս ոչ մի առիթ բաց չեմ թողնում, որ Անեկայի ներկայութեամբ ցոյց տամ, թէ նա որքան գուհիկ խելքի ու սրտի տէր մարդ է: Բայց նա շատ համբերող է... գուցէ իմ վերաբերմամբ միայն: Այսօր առաջին անգամ տեսայ նրա Անեկայի վրայ բարկանալը. նրա երեսը բոլորովին կապտել էր, ինչպէս կապտում է այն մարդկանց երեսը, որոնք կարողանում են սառը կերպով բարկանալ, այսինքն շատ շար կերպով: Անեկան կարծես վախենում է նրանից, բայց նա ամենքից վախենում է, — այժմ մինչև անգամ ինձնից էլ: Երբեմն ինձ համար անհասկանալի է լինում, այդքան եռանդը այդպէս աղաւնու նման հեղ կինը որտեղից է վերցնում: Մի ժամանակ նրա վերաբերմամբ մոլորած էի, կարծում էի թէ այդ եռանդը կրաւորական է և թէ եթէ ուզե՛նամ նրան տիրանալ, նա չի դիմադրիլ: Ո՛րպիսի սխալ: Նրա դիմադրութիւնը այնքան աւելի զօրեղ է, որքան աւելի անսպասելի է: Ձգիտեմ ինչի մասին էր նրա խօսքը Կրոմից՝ ու հետ, բայց միանգամ որ ասել է, թէ չի ասիլ, ինչ որ նա իրանից պահանջում է, կը նշանակի չի ասիլ, թէկուզ երկիւղից դողդողալիս լինի: Եթէ նա իմն լինէր, ես կը սիրէի նրան, ինչպէս կարող է սիրել շունը իւր տիրուհուն: Ես նրան աչքիս լոյսի պէս կը պահէի, նրա ոտի տակի հողը կը սրբէի, նրան հոգուցս առաւել կը սիրէի:

1 Յուլիսի.

Իմ խանդոտութիւնը լրբութիւն կը լինէր, եթէ այդ զգացմունքիս մէջ չլինէր կրօնասէր մարդու սրտացաւութիւնը, երբ նրա աչքերի առաջ անպատուում են նրա Աստծուն: Ես նրա ձեռքը սեղմելուց անգամ կը հրաժարուէի, եթէ կարողանայի զետեղել նրան մի այնպիսի անմատչելի սարի գագաթին, որին ոչ ոք չկարողանար մերձենալ:

2 Յուլիսի.

Սխալում էի, չէ, չեմ քարացել. նեարդերիս ժամանակաւոր դրութիւնը հոգեկան մշտական դրութեան տեղ եմ ընդունել: Ի վեր-

ջոյ, այն ժամանակն էլ կասկածում էի, թէ իմ այդ դրութիւնը երկար կը տևի:

3 Յուլիսի.

Սակայն նրանց մէջ մի բան պատահել է: Երկուսն էլ ծածկում են, որ իրարից դժգոհ են, բայց ես ամեն բան տեսնում եմ: Մի քանի օր է էլ չեմ տեսնում, որ Կրոմիցկին, ինչպէս առաջ սովորութիւն ունէր անելու, բռնէր նրա ձեռքերը, առաջ մէկը, յետոյ միւսը տանէր շրթունքին, մազերը շոյէր կամ ձակատը համբուրէր: Ես ուրախացել էի, բայց իմ ուրախութիւնը թունաւորեց ինքն Անելկան: Նկատեցի որ Անելկան կարծես ինքն է ուզում մարդուց ներումն ստանալ, նրա տրամադրութիւնը լաւացնել ու առաջնայ յարաբերութիւնները վերականգնել: Սիրտս կատաղութեամբ լցեց, որ նշմարում էր իմ վարելուց Անելկայի հետ: Երբէք այդքան անխիղճ չեմ եղել թէ նրա և թէ միևնոյն ժամանակ իմ վերաբերմամբ:

4 Յուլիսի.

Այսօր, Վանդելբանից վերադառնալիս, պատահեցի նրան կամուրջի վրայ ջրվէժի հանդէպ: Նա յանկարծ կանգ առաւ ու սկսեց մի բան ասել, բայց ջրի ձայնը խեղդում էր նրա ձայնը: Այդ գրգռեց իմ բարկութիւնը (ինձ այժմ ամեն բան գրգռում է), և նրան մեր ամարանոցի կողմը տանելով, առանց շտապելու ասացի.

—Ձկարողացայ լսել, թէ ինչ էիր ասում ինձ:

—Ես ուզում էի հարցնել,—պատասխանեց նա յուզւած,—ինչո՞ւ ես ինձ հետ այդպէս վարւում: Ինչո՞ւ սկի գութ չունես դէպի ինձ:

Այդ խօսքերից արիւնը սիրտս խփեց:

—Մի՞թէ չես տեսնում,—արագ-արագ ասացի ես,—որ քեզ սիրում եմ գժւածի պէս: Ինչպէս կարելի է այդտեսակ զգացմունքը ամենեւին բանի տեղ չդնել: Լսիր, ես այլ ևս ոչինչ չեմ խնդրում քեզնից: Միայն ասա, թէ ինձ սիրում ես, թուր ինձ քո հոգին, և ես ամեն բան կը տանեմ, ամեն բանի կը դիմանամ, փոխարէնը կը տամ քեզ իմ ամբողջ կեանքը ու կը ծառայեմ քեզ մինչև իմ վերջին շունչը: Անելկա, դու ինձ սիրում ես, ասա, հա: Դու կը փրկես ինձ այդ մի խօսքով, արտասանիր այդ խօսքը:

Անեղիան կանգնած էր տուաջիս գունատ, ինչպէս ջրվէժի փրփուրը: Ինձ թւաց, թէ մի սառնաբեր քամի փչեց նրա վրայ և նրա արիւնը երակներում սառցրեց: Մի րոպէ չկարողացաւ ոչ մի խօսք արտասանել, յետոյ մեծ ճիգ դործ ղնելով պատասխանեց.

—Սղաչ՝ո՛ւմ, պաղատո՛ւմ եմ քեզ, մի՛ խօսիր ինձ հետ այդպէս:

—Ուրեմն դու ինձ երբէք չես ասի այդ խօսքը:

—Երբէք:

Տեսնում ես որ դու գութ չունես...

Խօսքս ընդհատեցի: Յանկարծ մտքովս անցաւ, որ եթէ այդ խօսքը նրանից Կրօմլեկին պահանջէր, մերժումն չէր ստանալ: Այդ որ մտքովս անցաւ, յուսահատութիւնիցս ու կարողութիւնիցս ականջներս տոժացին ու աչքերս շաղկեցին: Գլուխս բոլորովին կորցրի: Այսքանը զիտեմ միայն, որ այնպիսի սարսափելի ու ցինիկական խօսքեր ասացի նրա երեսին, որ ոչ մի տղամարդ սիրտ չէր անիլ ասել անպաշտպան կնոջ: Ես ուղղակի ամաչում եմ այդ խօսքերը դրի անցնել: Երազի պէս յիշում եմ, որ նա մի րոպէ նայեց զարմացած ու վախեցած աչքերով, յետոյ թեքիցս բռնելով ու ձեռքս թափ տալով նեարկացուց կերպով հարցրեց.

—Լէօն, ինչ է պատահել քեզ, Լէօն...

Իսկ ինձ այն էր պատահել, որ խելքս բոլորովին կորցրել էի: Ես ձեռքս խլեցի նրա ձեռքից ու մի կողմ գնացի: Երբ մի քանի րոպէից յետոյ նոյն տեղը վերադարձայ, Անեղիան այլ ևս չկար: Այն ժամանակ միայն մի բան հասկացայ, որ ժամանակը հասել է, որ պէտք է վերջ տալ: Այդ միտքը իսկոյն դարձաւ մի տեսակ փայլուն ձեռք այն խոր խաւարի մէջ, որ պատում էր իմ գլուխը: Այդ մի տարօրինակ դրութիւն էր միակողմանի ինքնագիտակցութեան: Ես ինձ հաշիւ չէի տալիս, թէ ինչ է պատահել: Ես համարեա մոռացել էի թէ իմ և թէ Անեղիայի գոյութեան մասին, բայց մահւան մասին մոռածում էի ոչ միայն անխռով հոգով, այլ բոլորովին հանգիստ սրտով: Օրինակ շատ լաւ հասկանում էի, որ եթէ ժայռի վրայից ինձ անդունդը զցեմ, դա մի դժբախտ պատահար կը համարւի, բայց եթէ սենեակումս անձնասպանութիւն գործեմ, հօրաքոյրս դրանից դարդամահ կը լինի: Աւելի տարօրինակ էր այն, որ այդ բոլորի մասին մոռածելիս, ամենեւին ցանկութիւն չէի զգում

այդ միջոցներից մէկն ու մէկն ընտրել, կարծես դատողութեանս և կամքիս ու նրանից բղխող արարմունքներիս մէջ եղող կասկէ կտրւած լինէր: Բոլորովին համոզւած լինելով, որ աւելի լաւ է ինձ ժայռիցը վայր գցեմ՝ քան թէ բեռւերով անձնասպանութիւն գործեմ, այնու ամենայնիւ զնացի տուն բեռւերս բերելու: Ինչո՞ւ: Զգիտեմ: Գիտեմ միայն, որ սաստիկ շտապում էի և քանի ոյժումս կար սանդուխքներից արագ վեր բարձրանալով, սկսեցի որոնել այն չեմոզանիս բանալին, որի մէջն էր բեռւերը: Յանկարծ սանդուղքներից արագ-արագ վեր բարձրանալու ոտնաձայն հասաւ ականջիս և անձնասպանութեան միտքը գլխիցս հանեց: Մոքովս անցաւ թէ գուցէ Անեկան լինի, որ երեւի գուշակել է իմ միտքը և շտապում է խանգարելու ինձ: Դուռը բացւեց և շէմքի վրայ երևաց հօրաքոյրս:

— Լէօն, — գոչեց նա խեղտւած ձայնով, — վազիր շուտով բժշկի յետևից, Անեկան հիւանդ է:

Այդ որ լսեցի, ամեն բան մոռացայ, ամարանոցից գլխաբաց դուրս վազեցի ու քառորդ ժամից յետոյ վերադարձայ բժշկի հետ: Մենք որ եկանք, արդէն բոլորը հանգստացել էին: Բժիշկը զնաց Անեկայի մօտ, իսկ ես հօրաքրոջս հետ մնացի պատշգամբում ու սկսեցի հարցնել նրանից թէ ինչ է պատահել:

— Սրանից կէս ժամ առաջ, — ասաց հօրաքոյրս, — Անեկան տուն վերադարձաւ այնպէս կարմրատակած դէմքով, որ ես ու Յելինան իսկոյն հարցրինք թէ ինչ է պատահել: Եւ ինչ, ոչինչ, պատասխանեց անհամբեր կերպով, բաց տեսնում ենք որ ճիշտ չէ ասում: Յելինան պահանջում էր որ ճիշտն ասի: Այն ժամանակ Անեկան բարկացաւ (նրան այդպէս կեանքումս առաջին անգամն էի տեսնում) ու գոռալով ասաց՝ «ինչո՞ւ ինձ այստեղ բոլորը տանջում են», — յետոյ սկսեց ջղաձգւել ու հետերիկաբար ծիծաղել: Մենք սաստիկ վախեցանք, և ես վազէվազ եկայ քո մօտ: Այժմ՝ փառք Աստծու, ամեն բան անցել է: Խեղճը յետոյ լաց էր լինում ու մեզանից ներողութիւն խնդրում իւր դիւրագրգռութեան համար:

Ես լուռ էի, որովհետեւ սիրտս կտրատւում էր: Հօրաքոյրս մի քանի անգամ զնաց եկաւ պատշգամբում, ի վերջոյ կանգ առաւ առաջիս և թեւերը կանթելով ասաց.

—Գիտե՞ս ինչ է իմ կարծիքը, որդիս։ Մենք բոլորս այդ Կրոմիցկուն աչնպէս չենք սիրում ինչպէս պէտք է, որովհետեւ Յելինան էլ նրան հազիւ է տանում։ Զարմանալի բան է, նա ամեն կերպ աշխատում է մեր աչքը մոռնել, բայց նրա երեսնարքը կարծես անկողնի հիւրի երեսնարք լինի... Այդ լաւ բան չի մեր կողմից։ Անեկան ամեն բան տեսնում է և, ի հարկէ, տանջւում...

—Դուք կարծում էք, որ Անեկան նրան այդքան սաստիկ է սիրում։

—Դու էլ հէնց իսկոյն սաստիկ, սաստիկ... Սիրում է, որովհետեւ իւր մարդն է, և բնական է որ նրա վատն է գալիս, որ մենք նրա հետ արհամարհանքով ենք վարւում։

—Ախար ո՞վ է նրա հետ արհամարհանքով վարւում։ Իմ կարծիքով Անեկան բախտաւոր չի նրա հետ—ահա բանի էութիւնը։

—Աստուծ մի՛ արասցէ,—պատասխանեց հորաքոյրս։ Ձեւ վիճում, նա կարող էր աւելի լաւ մարդ առնել, բայց արդեօք հիմք կա՞յ այդքան վատաբանելու նրան։ Նա երևում է որ սիրում է Անեկային... Ճշմարիտ է, Յելինան չի կարողանում ներել, որ նա Գլուխովը ծախեց, ես էլ այդ չեմ մոռանալ երբէք, բայց Անեկան միշտ պաշտպանում էր նրան։

—Կարելի է համոզմանը հակառակ։

—Թէկուզ հակառակ։ Այդ աւելի ապացոյց է, որ նա նրան սիրում է։ Իսկ ինչ նրա գործերին է վերաբերում, դժբախտաբար ոչ ոք լաւ չը գիտէ, թէ ինչ դրութեան մէջ են նրա գործերը, դրանից է որ Յելինան միշտ երկիւղի մէջ է։ Բայց ճիշտը որ խօսենք, մի՞թէ միայն հարստութիւնն է մարդու բախտաւոր դարձնում։ Ի վերջոյ քեզ արդէն ասել եմ, որ ես Անեկային չեմ մոռանալ և դու դէմ չես լինիլ դրան, ասա, չէ։ Մենք երկուսս էլ պարտական ենք նրա մասին հոգ տանել, սիրելի Լէօն, նա այնքան լաւ, այնքան բարի աղջիկ է, որ բոլորովին արժանի է մեր խնամքին։

—Ի հարկէ, հորաքոյր։ Ես քոյր չունեմ, և քանի կենդանի եմ, Անեկան ոչ մի նիւթական հոգս չի քաշիլ։

—Ես այդ գիտեմ և հանգիստ օրտով կը մեռնեմ,—պատասխանեց հորաքոյրս։

Նա ինձ գրկեց և ուզում էր էլի մի բան ասել, բայց բժիշկը խանգարեց: Նրա ասելով անհանգստանալու ոչինչ չկայ: «Նեարդերի հասարակ գրգռումն է, որ յաճախ պատահում է այստեղի ջրերում նոր լողացողներին, պէտք է առժամանակ թողնել լողանալը, շատ մնալ մաքուր օդում—ամեն բան կանցնի: Կազմածքն առողջ է, ուժը՝ շատ, ամեն բան հիանալի կերպով կը վերջանայ: Այդ խօսքերի համար ես այնպես լցրի նրա գրպանը, որ նա գլուխը ծածկեց ամարանոցի վանդակապատի միւս կողմն անցնելուց յետոյ: Կանքիցս մի քանի տարի կը տայի, որ գնամ Անեկլայի մօտ, նրա ոտները համբուրեմ ու ներողութիւն խնդրեմ այն բոլոր չարիքների համար, որ պատճառել եմ նրան: Երդեցի ուրիշ մարդ դռնալ, համբուրութեամբ տանել Կրոմիցկու ներկայութիւնը, չվրովւելէլ, մինչև անգամ չորտնջալ: Զղջումն, լիակատար ու սրտանց զղջումն—ահա իմ հոգու ներկայ տրամադրութիւնը:

Կրոմիցկին Կաջգերվեգում արած հեռաւոր զբօսանքից վերադարձաւ կէսօրին: Ես իսկոյն փորձեցի նրա հետ քաղցր վարւել: Նա այդ կարեկցութեան նշան համարեց և իրան շնորհապարտ զգաց: Օրւայ մնացած մասը Կրոմիցկին ու պանի Յելինան Անեկլայի մօտ անց կացրին: Երեկոյեան դէմ Անեկլան կամեցել է հաղնել ու դուրս գալ, բայց նրանք չեն թողել: Այդ առթիւ էլ ինձ թոյլ տուեցի վրդովւել: Չեմ յիշում, որ երբ և իցէ ինքս ինձ վրայ այդպիսի մեծ յաղթութիւն տարած լինէի: Հոգուս խորքում անդադար կրկնում էի՝ «այդ բոլորը քեզ համար է, սիրելիս: Ամբողջ օրը յիմար տրամադրութեան մէջ էի: Երեխայի պէս լացս գալիս էր, և այժմ էլ արտասուքը ինձ խեղդում է: Մի անխելքութիւն արի, այժմ հարկւրապատիկն եմ հառուցանում:

5 յուլիսի.

Երեկւան իրարանցումից յետոյ այժմ կատարեալ անդորրութիւն է տիրում, ինչպէս փոթորկից յետոյ լինում է խաղաղութիւն: Ամպերը սպառել են իրանց բոլոր էլեքտրականութիւնը: Ես ինձ թոյլ եմ զգում Ֆիզիկապէս ու բարոյապէս, բայց Անեկլան լաւ է: Առաւօտեան մենք երկուսով մենակ մնացինք պատշգամբում: Անեկլային նստացրի հանգիստ բազկաթուռի վրայ ու ծածկեցի շալով, որովհետեւ այստեղ առաւօտները ցուրտ է անում:

—Անդին Անելկա,—ասացի ես,—բոլոր սրտովս քեզանից ներողութիւն եմ խնդրում երեկւան ասածիս համար։ Ներքի ինձ ու մոռացիր, որովհետեւ առանց այն էլ ինքս ինձ երբէք չեմ ներիւ։

Նա խսկոյն ձեռքը մեկնեց ինձ, որը ամուր սեղմեցի շրթունքներիս։ Որքան կամքի ոյժ ունէի, պէտք է լարէի, որ բարձրաձայն չհեկեկամ,—այնքան մեծ էր սէրիս ու թշուառութեանս մէջ եղած վիհը։ Անելկան այդ շատ լաւ զգում էր և ձեռքը շրթունքներիցս շուտով չիւլեց։ Նա էլ էր աշխատում խեղդել իւր յուզմունքը, դուցէ և զսպել այն զգացումը, որ նրա սիրտը դէպի ինձ էր մղում։ Նրա վիզն ու կուրծքը այնպէս էր բարձր ու ցածր անում, որ կարծես այնտեղից ուզում էր դուրս թռչել բարձրաձայն հեկեկանք։ Նա հասկանում էր, որ ես իրան աշխարհիս երեսին ամեն բանից աւելի եմ սիրում, որ այդպիսի սէր միշտ չի պատահում և ուրիշ պայմաններում այդ սէրը կարող էր երջանկութեան աղբիւր լինել ամբողջ կեանքի համար։

Բայց մի քանի րոպէից յետոյ նա իրան զսպեց ու երեսը պարզւեց։ Նրա դէմքի վրայ երևում էին միայն խոնարհութիւն ճակատագրի առաջ և անհուն բարութիւն։

—Ուրեմն մենք հաշտ ու սիրով կը լինենք այսուհետեւ, հա,—հարցրեց նա։

—Հա։

—Եւ միշտ։

—Ի՞նչ պատասխանեմ քեզ, հոգեակս։ Ինքդ լաւ գիտես, ինչ է կատարւում մէջս...

Նրա աչքերը նորից մշուշով ծածկւեցին, բայց էլի իրան զսպեց։

—Լաւ, լաւ,—ասաց նա,—գիտեմ, դու բարի սիրտ ունես...

—Ո՞վ, ես,—անկեղծ զայրոյթով բացականչեցի ես,—գիտե՞ս արդեօք, որ եթէ քո երեկւան ուշադնացութիւնը չլինէր...

Բայց ես խօսքս չվերջացրի։ Յանկարծ մտածեցի, որ իմ կողմից անազնութիւն կը լինի շահել նրա սէրը երկիւղով ու սպառնալիքներով։ Իմ բանը չէ այդ։ Ամօթս սաստիկ եկաւ, մանաւանդ որ նա վախեցաւ, և ուշի ուշով ինձ նայելով հարցրեց.

—Ի՞նչ էիր ուզում ասել։

— Ուզում էի այնպիսի մի բան ասել, որ վայել չէր լինի ինձ և որն այսօր էլ ոչ մի նշանակութիւն չունի:

— Զէ, լէօն, ես ուզում եմ անպատճառ ամեն բան իմանալ, թէ չէ մի ըոպէ հանգիստ չեմ լինիլ:

Քամին նրա մազերից մի փունջ գցեց ձակատի վրայ. ես կանգնեցի և ուղղեցի նրա մազերը այնպիսի հոգատարութեամբ, կարծես նրա մայրը լինէի, և ասացի.

— Անեկաս, մի՛ ստիպիր ինձ ասել այն, ինչ որ պէտք է չասեմ: Իսկ եթէ հարցը քո հանգստութեան մասին է, քեզ խօսք եմ տալիս, որ դու ոչ մի պատճառ չես ունենալ անհանգստանալու:

Նա աչքերը վեր բարձրացրեց դէպի ինձ:

— Խօսք տալիս ես:

— Ամենահաստատու և հանդիսաւոր խօսք. ի՛նչ բաներ են անցնում մտքովդ:

Մեր խօսակցութիւնը ընդհատեց, նամակաբերը եկաւ և մի դաստաջ նամակ բերեց. Կրօմլեցկուն՝ Արեւելքից, Անեկային՝ Մետափոնիկներից (մարդու ձեռքը ճանաչում եմ, նա էր գրել հասցէն) և ինձ՝ Կլարայից: Ազնւահոգի Կլարան իւր մասին շատ քիչ էր գրել, բայց մանրամասն տեղեկութիւն էր հարցրել իմ կեանքից: Անեկային ասացի, որ նամակս Կլարայիցն է. նա ըստ երևոյթին կամենալով մեր հաշտութիւնը լիակատար դարձնել, սկսեց ձեռ առնել ինձ Կլարայի պատճառով: Ես նրա խօսքի տակ չմնացի և ասացի, որ Մետափոնսկին վերջին ժամանակները գլուխը մի քիչ կորցրել է: Մի քանի ըոպէից յետոյ մենք ծիծաղում ու կատակներ էինք անում: Մարդու հոգին կարծես մեղու լինի, որ մեղր է որոնում մինչև անգամ դառը ծաղիկների մէջ: Ամենադժբախտ մարդն անգամ աշխատում է իւր սեփական տանջանքներից մի կաթիլ բախտաւորութիւն քամել, և այդ նպատակին հասնելու համար օգտուում է ամեն մի առիթից, ամենաչնչին պատուակից: Երբեմն մտածում եմ, որ այդ անզուսպ պահանջը ասպնդոց է, թէ մահից յետոյ մեզ մի բան է սպասում: Ես համոզուած եմ, որ մարդիկ պետքի միջոցով հնարել են դարձեալ նոյն կարիքին զոհացում տալու համար, միտքարութեան համար, որ կարելի է ստանալ մարդկային թշուառութիւնը փրկիստփայական Ֆորմուլայի վերածելով: Այդ գո-

հացուցն է դէպի գիտութիւնն ու ճշմարտութիւնը եղած ձգտման, իսկ բախտաւորութիւնը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ գոհացումների մի շարք:

Գուցէ սէրը այնպիսի առատ աղբիւր է երջանկութեան, որ ամենամռայլ սիրոյ մէջ էլ կան լուսաւոր ճառագայթներ: Ինչ և իղէ, այսօր մեզ համար փայլեց այդպիսի մի ճառագայթ: Ես սկի այդքանի էլ յոյս չունէի, ինչպէս չէի սպասում, որ իւր ցանկութիւններին սահման չդնող մի մարդ, որ ձգտում է ամեն բան ունենալ, թշառութեան ժամանակ համարեա ոչնչով բաւականար: Բայց դրա օրինակը ես հէնց ինքս եմ:

Հաղիւ վերջացրել էինք մեր նամակների կարգալը, որ պանի Յեկինան (նա այժմ կարողանում է առանց ուրիշի օգնութեան մօտ գալ) շէմքի վրայ երեւաց ձեռքին մի փոքրիկ նստարան բռնած:

—Ա՛խ, մայրիկ,—Անեկայի վատն եկաւ, երբ պանի Յեկինան կամեցաւ նստարանը դնել նրա ոտների տակ,—այդպէս բան կանեն:

—Իսկ դու որ ինձ այնքան պահպանում էիր, երբ ես հիւանդ էի,—պտտասխանեց պանի Յեկինան:

Բայց ես նրա ձեռքից նստարանն առայ, և ծունկ չօքելով Անեկայի առաջ, սպասեցի, մինչև որ ոտները նստարանի վրայ դրեց: Այդ տեւեց մօտ կէս րոպէ, բայց այդ հերիք էր, որ ինձ ամբողջ օրը երջանիկ դարձնէր: Այո, այդպէս է: Ով որ շատ խեղճ է, ապրում է փշրանքներով, և փշրանքները հաւաքելիս ժպտում է երախտազէտ սրտով ու արտասուքն աչքերին:

6 չուլիսի.

Իմ սիրտը հողմ է, բայց սիրելու ընդունակ: Այժմ եմ միայն հասկանում Մնեատինսկուն: Եթէ ես խախտած մարդ չլինէի, եթէ հաւասարակշռութիւնս կորցրած չլինէի, եթէ թունաւորած չլինէի սկեսպոիգիզով, ինքնազննութեամբ, եթէ իմ սէրը կանոնաւոր ու անշեղ լինէր, այն ժամանակ ես կը դտնէի Անեկայի մէջ իմ կեանքի դաւանանքը, որին կը հետեւէին և միւս դաւանանքներ: Բայց չդիտեմ, գուցէ ես անկարող լինէի ուրիշ կերպ սիրել, եթէ ոչ միայն խոտորնակի, գուցէ հէնց դրանում է կայանում իմ կենսական անընդունակութիւնը,—այսպէս թէ այնպէս, բայց ինչ որ

պէտք է իմ առողջութիւնն ու փրկութիւնը լինէր, դարձել է ինձ համար մահաբեր հիւանդութիւն ու նշովք: Զարմանալի է, որքան անգամ ինձ նախազգուշացրել են դրա վերաբերմամբ: Կարելի է կարծել, թէ ինձ ձանաչողները նախատեսում էին գլխիս գաղտնիքը: Անդադար մտաբերում եմ, որ Մնեատինսկին զրել էր ինձ դեռ այն ժամանակ, երբ ես Պելլիուսն էի Դեխենց մօտ, հետեւեալ խօսքերը, «Վեանքի ընթացքում մի որ և է բան պէտք է բռննի ու ածի. տես, այնպիսի բան չաճի, որ թշուառութեան աղբիւր դառնայ քեզ ու քո սիրելիների համար... Այն ժամանակ ծիծաղում էի այդ խօսքերի վրայ, իսկ այժմ տեսնում եմ, որ աւելի լաւ չէր կարելի նախատեսել ապագան: Հայրս էլ շատ անգամ այնպէս էր խօսում, կարծես երբեմն նրա հայեացքը թափանցում էր այն վարագոյրը, որ սքողում է մեզնից ապագան: Այժմ զուր եմ այդ չիշում, այժմ այլ ևս ուշ է: Գիտեմ, որ իմ մտածածունքներից ինձ ոչ մի օգուտ չի լինիլ, բաց չեմ կարողանում ինձ պահել, որ չմտածեմ, որովհետեւ ինձ այնքան չեմ խղճում, որքան Անելկային: Նա ինձ հետ հարիւր անգամ աւելի բախտաւոր կը լինէր, քան թէ Կրոմիցկու հետ: Մինչեւ անգամ ընդունում եմ, որ սկզբում նրան կը սկսէի քննել ու զննել ու մէջը հազար ու մի պակասութիւններ գտնել, բաց միւսնոյն է, այդ դէպքում էլ նրան բոլոր հոգովս կը սիրէի: Նա իմն կը լինէր, հետեւաբար կը մանէր իմ եսականութեան բովանդակութեան մէջ: Նրա պակասութիւնների վրայ ես կը սկսէի նայել իբրեւ իմ անձնական թուլութիւնների վրայ, իսկ ինքն իրան մարդ ամեն ինչ ներում է. մարդս թէկուզ ամենախիստ կերպով էլ ինքն իրան քննադատելիս լինի, այնու ամենայնիւ չի զարարում ձգտել դէպի այն, որ իրան ձեռնորու է, հետեւաբար և չի դադարում ինքն իրան սիրելի լինելուց: Այդպէս ինձ սիրելի կը լինէր և Անելկան, իսկ քանի որ նա ինձնից հարիւրապատիկ լաւ է, ժամանակով կը դառնար իմ պարծանքս, հոգուս ամենալաւ, ամենաազնիւ մասը, և ես կը համոզւէի, որ իմ կրիտիկային տեղ չի մնում նրա մօտ — և կընդունէի նրա հաւատը ու կը փրկէի նրա շնորհիւ: Այդ ամենը չքացաւ, փչացաւ ու դարձաւ տրագեդիա ինձ համար:

7 լուսիսի.

Արարդում եմ կրկին երեկւան գրածս և ինձ զարմացնում են վերջին խօսքերս, թէ սէրս, որ եթէ շիտակ սէր լինէր, կարող էր փրկութիւն դառնալ ինձ համար, չարիքի աղբիւր է դարձել... Դժար է ինձ այդ մոքի հետ հաշտել: Ինչպէս կարող է չարիք ծնել այն սէրը, որ ներշնչում է Անեկայի պէս մաքուր էակը: Բայց մի խօսք բացատրում է ամեն բան, այն է՝ խեղաթիւր սէր: Ի վերջոյ պէտք է որ ընդունեմ այդ փաստը: Եթէ սրանից երկու տարի առաջ մէկն ի՞նձ ասէր, ինձ, որ քաղաքակրթած մարդ եմ, ունեմ էսթետիկական գարգացած ներաշխարհ ու ապրում եմ քրէական օրէնսգրքին բոլորովին համաձայն հէնց միայն նրա համար, որ բարոյական անկարող եմ ուրիշ կերպ ապրել,—եթէ մէկը, կրկնում եմ, ինձ ասէր, որ ես գիշեր ցերեկ կը մտածեմ թէկուզ սպանութեան միջոցով վերացնել մի մարդու, որ ինձ խանգարում է, այն ժամանակ ես այդ տեսակ մարդսրէին խելագար կը համարէի: Իսկ այժմ տես թէ որտեղ եմ հասել: Կրօնիցիկին խափանում է իմ լոյսը, խլում է իմ հողը, ջուրն ու օդը: Ես չեմ կարողանում ապրել միայն այն պատճառով, որ նա ապրում է, և դրա համար հոգուս մէջ անդադար փաշտպանում եմ նրա մահւան միտքը: Եթէ նա մեռնէր, ինչ պարզ ու կատարեալ կերպով կը լուծւէին բոլոր խճճւած հարցերը, ինչպէս վերջ կը տրւէր բոլոր անբախտութիւններս: Յաճախ միտք եմ անում, որ եթէ հիպնոզացնողը կարող է ասել իւր մեղիումին՝ «քնիր» ու նա քնում է, ինչո՞ւ նոյն ոչոք, միայն աւելի մեծ չափով, բաւական չի լինի քնացնելու մէկին յաւիտենական քնով: Վերջերքս վճռեցի բերել տալ զանազան գրքեր հիպնոտիզմի մասին ու գրեցի, որ ուղարկեն, իսկ առ այժմ յակամայցից ամեն մի հայեացքովս ասում եմ Կրօնիցիկուն՝ «մեռիր»: Եթէ այդպիսի ներազդումը բաւական լինէր, Կրօնիցիկին վաղուց աշխարհի երեսից վերացած կը լինէր: Դրա հետեանքը մինչև այժմ այն է եղել, որ նա իւր քէֆին ապրում է և ինչպէս և առաջ, էլի Անեկայի ամուսինն է, իսկ ես պէտք է բաւականանամ այն համոզմունքով, թէ իմ դիտաւորութիւնները որքան յանցաւոր են, նոյնքան յիմար են, ծիծաղելի ու խելքը դլխին մարդու համար անվայել, և ես սկսում եմ աւելի ու աւելի արհամարհել ինձ:

Սակայն այդ չի խանգարում ինձ Կրոմիցկուն հիպնոզացնելս շարունակելու Այդ վաղուցայն պատմութիւնն է, թէ երբ զարգացած մարդուն ծանր հիւանդութեան ժամանակ բժիշկները հրաժարում են բժշկելուց, նա դիմում է պառաւական դեղերին: Եւ ուզում եմ իմ ակոյեանին հիպնոտիզմով սպանել, իսկ թէ այդ ցանկութիւնս աւելի պարզ է ցոյց տալիս իմ ողորմելի լինելս, այդ աւելի ևս դառնացնում է վրձակս: Պէտք է բացի այդ խոստովանել, որ հէնց որ մենակ եմ մնում, սկսում եմ միտք անել ինձ ատելի մարդու շքացնելու մասին և քննում եմ այն բոլոր միջոցները, որոնք հնարաւոր են մարդուս համար: Երկար ժամանակ փաշիպայում էի նրան մենամարտի մէջ սպանելու միտքը: Բայց դրանից բան դուրս չի գալ: Անելկան իւր մարդու սպանողին չի կարող առնել, ուստի ինչպէս ամենասովորական յանցաւոր, սկսեցի ուրիշ հնարների մասին մտածել: Եւ որ զարմանալին է, զտայ շատ այնպիսի հնարներ, որ մարդկային արդարադատութիւնը չի կարող բաց անել:

Յիմար, դատարկ բաներ են. թէօրիական դատողութիւններ են: Կրոմիցկին կարող է իրա համար հանգիստ ապրել. այդպիսի մոքեր իմ մէջ այնքան զօրանալ չեն կարող, որ գործ դառնան: Եւ նրան չեմ սպանիլ, թէկուզ հաւատացած լինեմ, որ դրա համար նոյնքան պատասխանատու կը լինեմ, որքան մի սարդ սատկացնելու համար. նրան չէի սպանիլ և այն ժամանակ, եթէ միայն երկուսով ապրելիս լինէինք մի անմարդաբնակ կղզում. բայց եթէ հնար լինէր մարդու զանգը խնձորի պէս մէջիցը կէս անել ու դուրս հանել միջի թագնւած մոքերը, կերեւար, որ չարագործութեան ցեցը ուտում է ուղեղս: Եւ որ աւելին է, շատ լաւ զգում եմ, որ եթէ ես երբէք ընդունակ չեմ լինիլ սպանել Կրոմիցկուն, դրա պատճառը «մի՛ սպանիլ» պատւիրանում պարունակւող վսեմ դրդումները չեն: Այդ պատւիրանը ես արդէն սրտումս ոտնատակ եմ տւել: Եւ նրան չէի սպանիլ միմիայն այն պատճառով, որ թերեւս ասպետական աւանդութիւնների մնացորդները խանգարէին, այն պատճառով, որ իմ նուրբ ջղերս ընդունակ չէին լինել այդպիսի մի կոպիտ գործ կատարել, որովհետեւ շատ եմ հեռացել նախնական վայրենի մարդուց, — մի խօսքով այն պատճառով, որ այդ ինձ համար Ֆիզիկապէս անհնարին կը լինէր, չէի կարողանալ ինձ ստիպել այդ անել: Բայց

բարոյապէս եւ նրան ամեն օր սպանում եմ և ինձ ու ինձ հարցնում, արդեօք պատասխանատու չեմ լինի մարդկային դատաստանից մի աւելի բարձր դատաստանի առաջ այդ յանցանքի համար այնպէս, ինչպէս եթէ իրօք դորձած լինէի այդ յանցանքը:

Գուցէ և յիրաւի, եթէ այնպէս, ինչպէս վերն ասացի, կարելի լինէր բանալ մարդկանց զանգերը, ամենաառաքինի մարդու ուղեղում անգամ այնպիսի մտքեր կը դանդիւն, որ հետազօտողի մաղբերը կը փշաքաղւէին: Յիշում եմ, երբ որ երեսայ էի, մի օր այնպէս թուեւ ջերմեռանդութիւնս բռնեց, որ առաւօտից մինչև երեկոյ ջերմ կերպով աղօթում էի, և միևնույն ժամանակ ջերմեռանդութեամբ ամենաշատ յափշտակած բոլորներին մտքովս այնպիսի սրբապիղծ բաներ էին անցնում, որ կարծես քամու բերած լինէին կամ թէ սատանայ մօտ՝ լինէր մէջս: Նմանապէս պատահել է ինձ պիղծ բաներ մօտ՝ այնպիսի անձանց մասին, որոնց հոգուս չափ սիրում էի և որոնց համար առանց տատանելու կեանքս կը զոհէի: Յիշում եմ նոյնպէս, որ այդ իմ երեսայութեան տրադիցիան էր կաղմում և որ սաստիկ տառապում էի դրա շնորհիւ: Բայց բանը դրանում չէ: Գալով այդ սրբապիղծ կամ յանցաւոր մտքերին, կարծում եմ, որ ոչ ոք չպէտք է պատասխանատու լինի նրանց համար, որովհետև նրանք ծագում են արտաքին չարիքի զիտակցութիւնից և ոչ թէ այնպիսի չարիքից, որ արդէն պատւաստւել է մարդու բարոյական օրգանիսմին: Ահա հէնց նրանց արտաքուստ լինելուն է, որ մարդուս թւում է, թէ սատանան է շշնջում իւր ականջին այդ մտքերը:

Մարդ լսում է և չարից խուսափելով վանում է այդ մտքերը, այնպէս որ թերևս այդ նրա առաքինութիւնն է ցոյց տալիս: Բայց իմն ուրիշ է: Կրօնիցիւց ազատւելու միտքը դրսեւից չի ներմուծւում իմ ուղեղիս մէջ, այլ հէնց իմ մէջ է զարգանում ու մեծանում: Բարոյապէս արդէն բոլորովին հասունացած եմ այդ բանի համար, և եթէ չեմ վճռում ու չեմ էլ կարողանալ վճռել սպանութիւն գործել, կրկնում եմ, պատճառը նեարդերս են: Իմ դեկա դերը միայն նրանով է սահմանափակւում, որ ծիծաղում է իմ վրայ շշնջելով ականջիս, թէ եթէ միաքս գործ դարձնեմ, այդ կը լինի եռանդի ասպցոյց և ոչ երբէք աւելի մեծ յանցանք:

Ահա այս է այն ճամբարաժառանգը, որի վրայ կանգնած եմ այժմ: Ամենևին չէի սպասում թէ երբ և իցէ կարող էի կանգնել այդ ճամբարաժառանգի վրայ և այժմ զարմացած նայում եմ հոգուս խորքը: Զգիտեմ արդեօք իմ չտեսնած տանջանքները քաւում են զոնէ մասամբ իմ անկումը, այնքանը միայն զիտեմ, որ ում կեանքը չի զետեղւում այն պարզ կողեքսի մէջ, որին հետևում են Անել-կան ու նրա նման մարդիկ, ում հոգին եռալով բարձրանում թափ-ւում է այլպիսի անօթից, նա պէտք է շաղախւի փոշու ու ցեխի մէջ:

9 ՎԵՐԻՍԻ.

Այսօր ընթերցարանում Կրոմիցկին ցոյց տւեց ինձ մի անդ-լիացու, որ նստած էր մի շատ սիրուն կնոջ հետ, և պատմեց ինձ նրանց անցեալի մասին: Գեղեցկուհին ծագումով ռումանիացի է և առաջ մի սնանկացած վալախիացի իշխանի կինն է եղել, որից անգլիացին նրան ուղղակի փողով գնել է Օստենդէում: Այդպիսի պատմութիւններ կեանքումս տասն անգամ լսած կը լինեմ: Կրոմից-կին անգամ ինձ յայտնեց այն գումարը, որով գնւած էր այդ զե-ղեցկուհին: Նրա պատմութիւնը ինձ վրայ տարօրինակ տպաւորու-թիւն թողեց: Ինձ ու ինձ մտածում էի՝ «այ քեզ մի միջոց էլ», — ճշմարիտ է խայտառակ միջոց է թէ ծախողի և թէ գնողի հա-մար, բայց և հասարակ: Կինը կարող է ոչինչ չիմանալ պաշտօնա-դրութեան մասին, իսկ պաշտօնը կարելի է քողարկել ըստ կարե-լոյն վայելուչ պատրւակներով: Ակամայից սկսեցի մեր դրութեան վրայ նայել այդ տեսակէտից: «Զգամ ու ես էլ...» Ամբողջ գործը ինձ երկու տեսակ էր երևում: Անելկայի նկատմամբ նայում էի դրա վրայ իբրև մի զղւերի սրբապղծութեան վրայ, իսկ Կրոմիցկու նկատմամբ՝ այդ միջոցը ոչ միայն կարելի բան էի համարում, այլ և լիապէս յազեցնող իմ ատելութիւնն ու արհամարհանքը, որ զգում էի դէպի նա: Որովհետև եթէ նա համաձայնէր, նրա ստո-րութիւնը ակներև կը լինէր. այն ժամանակ պարզ կը լինէր թէ նա ինչ մարդ է և ինչ հրէշաւոր բան է եղել Անելկային նրան տալը. և ես ինձ իսկոյն անմեղ կը զգայի այն բոլոր ճիգերիս հա-մար, որ գործ եմ դրել նրա կինը ձեռքից խլելու համար: Բայց նա կը համաձայնի՝ արդեօք: Ինքս ինձ ասում էի՝ «չ ու նրան ատում

ես, այդ պատճառով ինչ վատ բան ասես ենթադրում ես նրա մասին: Միւս կողմից աշխատելով նրա մասին ամենաօրինակաւ կերպով մտածել, չէի կարողանում մոռանալ, որ այդ մարդը ծախել է Գլուխովը, որ նա խորամանկութեամբ Անկլիայից լիազօրութիւն է ստացել այդ անելու, որ նա մասամբ խաբել է թէ նրան, թէ պանի Յելինային; որ ի վերջոյ դրամամուլութիւնն է նրա մէջ գերիշխող կիրքը: Ես չէի միայն, որ նրան փողի վրայ գծած էի համարում: Այդ աչքով էին նայում նրա վրայ և Մեքսիկացիներ, հօրաքոյրս ու պանի Յելինան: Այդ տեսակ բարոյական ախտը միշտ կարող է պատճառ դառնալ այդ տեսակ անկման: Միւս կողմից հասկանում եմ ի հարկէ, որ ամեն բան երեւի կախւած կը լինի նրա գործերի դրութիւնից, իսկ թէ ինչ դրութեան են այդ գործերը, ոչ ոք կարգին չգիտէ: Հօրաքոյրս կարծում է որ լաւ չպէտք է լինեն, իսկ ես կարծում եմ, որ նա իւր ունեցած-չունեցածը ցանել է և այժմ առատ հունձի է սպասում: Իսկ լաւ հունձ կը լինի՝ արդեօք: Կրօմիցիին ինքն էլ հաստատ չգիտէ, սրանից է նրա մշտական անհանգստութիւնը և այն տասնեակներով նամակները, որ ուղարկում է Արեւելք իւր հաւատարմատար Խաւստովսկուն: Յանկարծ միտքս եկաւ, որ հէնց այդ Խաւստովսկու միջոցով կարելի է իմանալ ինչպէս են նրա գործերը: Բայց դրա համար պէտք է երկար ժամանակ: Կարելի է մի օրով Վիեննա գնամ, տեսնւում բժիշկ Խաւստովսկու հետ, որ այնտեղ Ալինիկայում պարապում է, և նրանից մի բան իմանամ: Անշուշտ երկու եղբայրները միմեանց հետ նամակազօրութիւն կունենան: Իսկ մինչ այդ՝ հարց ու փորձ կանեմ իրան Կրօմիցիուն, բայց որքան կարելի է զգուշ կերպով, որ նրա սիրտը կասկած չգցեմ: Ամենից առաջ վաղը նրանից կը հարցնեմ, ինչ կարծիքի է նա այն ռումանիացի իշխանի մասին, որ իւր կնոջը ծախել է անգլիացուն: Նախատեսում եմ, որ Կրօմիցիին չի ցանկանայ ինձ հետ անկեղծ լինել, բայց ես որքան հնարաւոր է նրան կօղնեմ, իսկ քննադատը ինքս գլխի կընկնեմ: Այս բոլոր մտքերն ու դիտաւորութիւնները մի քիչ աշխոյժացրին ինձ: Կրաւորապէս տանջելուց աւելի վատ բան չկայ, և ամեն բան, որ ինձ այդ դրութիւնից հանում է, լաւ է: Ինձ ու ինձ կրկնում եմ՝ զգոնէ վաղը կամ միւս օրը մի որ և է բանի կը ձեռնարկեմ, կը փորձեմ

մի որ և է բան անել իմ զգացած սիրոյ համար—և այլ ինձ կազդուրում է: Կատարեալ թմրածութիւնից յանկարծ տենդային զործունէութեան մէջ եմ ընկնում: Գործը իմ զլիսիս, իմ խելքիս է վերաբերում, որ ես կորցնելու մօտ եմ: Անեկային ազնիւ խօսք եմ աւել, որ անձնասպանութիւն չեմ գործի, կը նշանակի այդ ելքն էլ փակ է ինձ համար: Իսկ ապրել այնպէս, ինչպէս ապրում եմ, այլ ևս չեմ կարող: Եթէ իմ բռնելիք ճանապարհը խայտառակ է, յամենայն դէպս աւելի խայտառակ կը լինի Կրօմլիցիու քան ինձ համար: Ես նրանց պէտք է միմեանցից բաժանեմ ոչ միայն ինձ համար, այլ և Անեկայի համար: Անկատակ տենդ ունեմ: Բոլորին այստեղի ջրերը օգնում են բացի ինձանից:

10 ԿՎԻՍԻ.

Շոք օրեր լինում են մինչև անդամ այստեղ, Գաշտէյնում: Ինչ սարսափելի տօթ է: Անեկան սպիտակ Ֆլանելէ շոր է հագնում, ինչպէս սովորաբար հագնում են անգլիուհիք «lawn-tennis» խաղալու ժամանակ: Առաւօտեան սուրճը խմում ենք թարմ օդում: Անեկան լողանալուց դալիս է թարմ, լուսափայլ, ինչպէս ձիւն արևի ծագման ժամանակ: Նրա գողտրիկ մարմնի դժերը կակուղ շորի տակից սովորականից աւելի որոշ են երևում: Առաւօտեան արեւը այնքան պարզ է լուսաւորում նրան, որ հատ-հատ տեսնում եմ նրա յօնքերի բոլոր մազերը, թերթեւունքները և նուրբ աչտերը ծածկող աղւամազը: Մազերը մի քիչ թաց են լինում, բայց այդ փայլից աւելի բացգոյն են երևում, իսկ բիբերը աւելի ջինջ: Որքան ջահել է նա, որքան չքնաղ է: Նրա մէջ է ամփոփւած իմ կեանքը, նրա մէջ են ամփոփւում իմ բոլոր ցանկութիւնները: Զեմ գնալ, չեմ կարող:

Նայում եմ նրան ու խելքս կորցնում: զմայելելուց ու միևնոյն ժամանակ ցաւից, որ նրա կողքին նստած է մարդը: Այդպէս երկար շարունակել չի կարող,—թող նա ոչ դքի չպատկանի, միայն թէ նրան պատկանած չլինի: Նա հասկանում է ջղերս դալարող տանջանքը, բայց հասկանում է ոչ այն չափով, որքան հարկաւոր է: Մարդուն նա չի սիրում, բայց նրա հետ կենսակցութիւնը օրինաւոր է համարում: Այդ մտածելիս քիչ է մնում ատամներս զրծտացնեմ,

որովհետև ինձ թւում է, ընդունելով որ այդ օրինաւոր է, նա ինքն իրան տոբրացնում է: Իսկ այդ չեմ կարող ներել մինչև անգամ նրան: Աւելի լաւ կը լինէր մի անգամ մեռնէր պրծնէր: Այն ժամանակ նա իմը կը լինէր, որովհետև նրա օրինաւոր մարդը կը մնար այստեղ, իսկ ես ոչ: Այդ պատճառով ես նրա համար աւելի օրինաւոր եմ քան Կրոմիցկին: Երբեմն-երբեմն ինձ տարօրինակ բան է պատահում: Երբ որ ինքս ինձ շատ տանջում-մաշում եմ, երբոր միտքս մի ուղղութեամբ լարւած մտածմունքիս շնորհիւ սկսում է տեսնել այնպիսի հեռաւոր տարածութիւններ, որ նորմալ դրութեան մէջ անհնար է տեսնել, վրաս այնպիսի հաւաստիութեան բողոքներ են գալիս, թէ Անելիան ինձ է պատկանում, իմս է կամ իմս է լինելու, — որ երբ այդ դրութիւնից սթափւում եմ, զարմացմամբ եմ մտաբերում Կրոմիցկու գոյութիւնը: Կարելի է այդ բողոքներին ես անցնում եմ այն սահմանները, որ սովորաբար ոչ ոք չի անցնում կենդանի ժամանակ, տեսնում եմ բոլոր իրերը կատարեալ, ինչպէս նրանց իդէալն է և ինչպէս պէտք է լինեն արտաքին երևոյթներում: Ինչու այդ երկու աշխարհները միմեանց չեն համապատասխանում և ինչպէս կարող են համապատասխանել միմեանց, չգիտեմ: Յաճախ ճգնում եմ վճռել այդ հարցը, գլուխս շշմում է և չեմ կարողանում հասկանալ այդ անհամապատասխանութիւնը, զգում եմ միայն, որ այդ անհամապատասխանութեան մէջն է կայանում անկատարութիւնն ու չարիքը: Այդ զգացմունքը սիրտ է տալիս ինձ, որովհետև եթէ այդ այդպէս լինի, Անելիայի Կրոմիցկուն պատկանելն էլ չարիքի արտայայտութիւն կը լինի:

11 լուլիսի.

Արկին յուսախաբութիւն, կրկին խորտակումն իմ ծրագիրներին. բացց ելի յուսոյ մի նշոյլ մնացել է մէջս, որ այդ խորտակումը վերջնական չի: Այսօր խօսեցի Կրոմիցկու հետ այն իշխանի մասին, որ ծախել է իւր կնոջը, և ինձնից մի ամբողջ պատմութիւն հնարեցի, որ Կրոմիցկու անկեղծութիւնը շարժեմ:

Անգլիացուն ու իր զնած կնոջը պատահեցինք ջրվեժի մօտ: Ես իսկոյն խօսք բաց արեցի նրա անսովոր դեղեցկութեան մասին ու վերջն աւելացրի.

—Այստեղ բժիշկը ինձ պատմեց, թէ ինչպէս է կատարել այդ առ ու ծախսը: Դու չափից դուրս խիստ ես դադում այդ իշխանի մասին:

—Ամենից առաջ ծիծաղս է գալիս նրա վրայ:—պատասխանեց Կրոմիցկին:

—Կան մեղմացող հանգամանքներ, նա միայն իշխան չի եղել, այլ և մի մեծ կաշառակործարան է ունեցել: Նա գործը վարելիս է եղել պարտքով: Ցանկարժեք կաշի արտահանութիւնը Ռուսականից հարեան պետութիւնները անասնախտի պատճառով արգելում է: Այդ իշխանը տեսնում է, որ եթէ մի առ ժամանակ չդիմանայ, ոչ միայն ինքը կը սնանկանայ, այլ առն տնաբանդ կանի հարիւրաւոր ընտանիքներ, որոնք հաւատացել իրանց փողը տւել են նրան: Սիրելիս, վաճառականը պէտք է վաճառական լինի: Գուցէ և վաճառականական բարոյագիտութիւնը տարբեր է ընդհանուր բարոյագիտութիւնից, բայց մէկ որ մարդ հաշուել է այդ բարոյագիտութեան հետ...

—Ուրեմն իրաւունք ունի ծախել մինչև անգամ իւր կնոջը,— հարցրեց Կրոմիցկին:—Ձէ: Մի պարտականութեան համար չպէտք է ոտնատակ տալ միւս, դուցէ աւելի սուրբ պարտականութիւնը...

Կրոմիցկին ոչնչով չէր կարող ինձ այնքան հիասթափեցնել ու զայրացնել, որքան այսպէս կարգին մարդու նման խօսելով: Սակայն ես միանգամից յուսակաւոր չեղայ: Գիտեմ, որ ամենաողորմելի մարդն անգամ ունենում է աւելի կամ պակաս ճշմունտ ֆրագների պաշար, ուստի շարունակեցի.

—Դու ինկատի չես առնում, որ այդ մարդը աղքատութեան կը մատնէր իրա հետ և իւր կնոջը: Համաձայնիւ, տարօրինակ ձևով է հասկանում իւր պարտականութիւնները դէպի իւր մերձակործները այն մարդը, որ յանուն այդ պարտականութիւնների զրկում է նրանց վերջին կտոր հացից:

—Գիտես, ես սկի չէի կարծում, որ դու այդ աստիճան գործնական մարդ կը լինես:

Իսկ ես ինձ ու ինձ մտածեցի:

«Յիմար, չես հասկանում, որ այդ հայեացքները իմը չեն, այլ ուղում եմ այդ հասկացողութիւնները քո ուղեղի մէջ հալցնեմ, և պատասխանեցի.

—Ես աշխատում եմ մոռնել այդ գործարանատիրոջ դրութեան մէջ: Բացի այդ դու մի բան էլ ուշադրութեան չես առնում: Կինը կարող էր նրան չսիրել, այլ սիրել իւր այժմեան մարդուն, իսկ նա կարող էր այդ բանն իմանալ:

—Որ այդպէս է մէկը միւսին արժի:

—Այդ ուրիշ հարց է: Գործը որ խորը քննենք, կը տեսնենք, որ եթէ նա անգլիացուն սիրելով այնուամենայնիւ հաւատարիմ է մնացել իւր առաջնայ մարդուն, այն ժամանակ նա մեր կարծածից թերեւս աւելի արժի: Գալով իշխանին, շատ կարելի է, որ նա հէնց լիբր մարդ է, բայց քեզ եմ հարցնում, ինչ պէտք է անի վաճառական մարդը այն դէպքում, եթէ մէկը դաջ նրա մօտ ու ասի. «դուք կրկնակի սնանկ էք, որովհետեւ ունէք պարտքեր, որ վճարել չէք կարող, և ունէք կին, որ ձեզ չի սիրում: Բաժանւիր այդ կնոջիցդ, և ես առաջինը խօսք կը տամ, որ նա կունենայ նիւթական ապահովութիւն ու հնարաւոր բախտաւորութիւն, երկրորդ՝ կը վճարեմ ձեր պարտքերը»: Ախար միայն այդպէս ասում են. ծախեց, ծախեց,— իսկ այդ իսկապէս ինչ ծախել է: Մտածիր, որ այն վաճառականը ընդունելով այդ պայմանը, միանգամից թէ իւր կնոջն է ազատում դժբախտութիւնից (դեռ հարցէ, արդեօք հէնց այդպէս չպէտք է հասկանան մարդիկ իրանց ճշմարիտ պարտականութիւնները դէպի մերձաւորները) և թէ այն մարդկանցն է ազատում աղաքատուութիւնից, որոնք հաւատացել են նրան...

Կրօնիցիկն մի րոպէ մտածեց, մոռնկլը աչքից վաչր քցեց ու պատասխանեց.

—Սիրելիս, պարծենում եմ, որ գործերում քեզանից աւելի եմ հասկանում, բայց քեզ հետ վէճի բռնել չեմ կարող, որովհետեւ դու ինձ լեզակոխ կանես... Եթէ դու հօրիցդ միլիօններ չտոանայիր ու փառաբան դառնայիր, էլի միլիօնների կը տիրանայիր... Դու ինձ գործը այն ձևով ներկայացրիր, որ Աստուծոյ վկայ չեմ իմանում ինչ մտածեմ այդ Ռումանիացի սրիկայի մասին, այն զիտեմ միայն, որ կնոջ մասին պայման են կապել, որ, ինչ կուզես ասա, կեղտոտ բան է: Այդ մէկ, բայց այդ, քանի որ ես ինքս էլ մասամբ վաճառական եմ, կասեմ քեզ և հետեւալը.—սնանկացած մարդու համար միշտ ելք կայ, կամ նորից փող դատել ու հին պարտքերը

վճարել, կամ թէ չէ ատրճանակը ճակատին դատարկել: Այդպիսով նա պարտքերը վճարում է իւր արիւնով. իսկ կնոջը, եթէ կին ունի, ազատութիւն է տալիս և բաց է անում նրա առաջ նոր բախտի դռներ:

Այնպէս կատաղութիւնս եկաւ, որ Ասուած գիտի թէ ինչ կը տայի, որ նրա ականջին կարողանայի գոռալ՝ «Գու արդէն սնանկ ես, դոնէ այն կողմից, որ կինդ քեզ չի սիրում: Տեսնո՞ւմ ես ջրովէ՞ծը: Քեզ քցի՜ այնտեղ ազատիւր նրան քեզանից և բաց արա՛ նրա առաջ նոր կեանքի դռները, ուր նա հարիւրապատիկ աւելի բախտաւոր կը լինի:

Բայց ես լուռ էի և աշխատում եի մարսել այն նոր համոզումս (որ ինձ համար շատ ու շատ դառն էր), եթէ ճիշդ է, Կրօմիցկին գռեհկահոգի մարդ է, ընդունակ է այնպիսի գործերի, ինչպէս օրինակ Գլուխովի ծախելը կամ կնոջ հաւատը ի չարը գործ դնելը, բայց իմ կարծածի չափ ողորմելի հոգու տէր չի: Ես չուսախաբութիւն էի զգում ու տեսնում, ինչպէս են խորտակւում այն ծրագիրները, որոնց հետ ժամանակաւորապէս կապել էի իմ գոյութիւնը: Դարձեալ ինձ անճար զգացի, դարձեալ տեսայ առջևս անպատ, դարձեալ քնացի օդում՝ կախւած:

Այնու ամենայնիւ չէի կամենում ձեռքիցս թողնել այդ վերջին թելը. լաւ հասկանում էի, որ եթէ մի բան կարողանամ անել, լաւ թէ վատ մի կերպ կապրեմ, հակառակ դէպքում շատ հաւանական է, որ կը խելագարւեմ: «Գոնէ հող պատրաստած կը լինեմ ավազայի համար,—մտածում էի ինձ ու ինձ,—և յամենայն դէպս Կրօմիցկուն կընտելացնեմ Անելկայից բաժանւելու մոքին: Կրկնում եմ, ինձ յայտնի չէր, թէ ինչպէս են նրա դրամական գործերը, բայց գիտենալով, որ առևտրական գործերում անանկալը նոյնքան հնարաւոր է, որքան հարստանալը, այսպէս խօսեցի:

—Զգիտեմ ասածդ որքան յարմար է վաճառականական բարոյականութեան, բայց ուրախութեամբ խոստովանում եմ, որ այդ կարգին մարդուն վայել խօսքեր են: Եթէ ասածդ ուղիղ եմ հասկացել, դու զգում ես, թէ սնանկութեան դուռը հասած մարդը իրաւունք չունի կնոջն էլ իւր յետևից աղքատութեան անդունդը տանել:

— Ես միայն ասում էի, որ կին ծախելը, երբ էլ լինի, ինչպէս էլ լինի, լիբո բան է։ Ի վերջոյ կինը պէտք է վիճակակից լինի իւր մարդուն։ Զուգեցինք այն կնոջը, որ համաձայն կը լինի խզել իւր ամուսնական կապերը միայն նրա համար, որ մարդը կորցրել է իւր կարողութիւնը։

— Ասենք թէ կինը համաձայնի... Մարդը կարող է գլուխ բերել ապահարազանը կնոջ կամքին հակառակ։ Այդ դէպքում ամեն մէկը պէտք է իւր պարտականութիւնը կատարի։ Իսկ եթէ կինը տեսնի, որ բաժանւելով բացի այդ կարող է և փրկել մարդուն, եթէ նա իսկապէս իւր պարտականութիւնները հասկացող կին է, պէտք է համաձայնի։

— Այդպիսի բաների մասին խօսելն անգամ մարդու անախորժ է։

— Ինչո՞ւ։ Միջոց է գալիս ռումանիացին ինչ է։

— Զէ, Ասուած վկայ ես նրան միշտ կեղտոտ մարդ կը համարեմ։

— Նրա համար, որ չես կարողանում գործի վրայ օբիեկտիւ կերպով նայել։ Բայց այդ զարմանալի չի։ Այն մարդը, որի բոլոր գործերը յաջողակ են գնում, երբէք չի կարող հասկանալ սնանկի հոգեբանութիւնը, եթէ որ փիլիսոփայ չի, իսկ փիլիսոփայութիւնը միլիոններ վաստակելու հետ կապած չի լինում։

Այլ ևս չկամեցայ շարունակել այդ խօսակցութիւնը, որովհետև իմ ստորութիւնս ինձ համար էլ չափից դուրս զգւելի էր։ Ինձ թւում էր, թէ ցանեցի մի սերմ, գուցէ շատ չնչին ու անդօր, որ կարողանայ աճել, գուցէ ձեռքիս կրկին մի թել կունենամ։ Մի հանգամանք ինձ սիրտ էր տալիս։ Այն բոլորին, երբ սկսեցի համոզել Կրոմիցկուն, թէ նա այն կարծիքին է, որ սնանկացած մարդը պարտական է ազատ թողնել իւր կնոջը, նրա դէմքի վրայ նկատեցի անհամբաւութեան ու դժգոհութեան նման մի բան։ Նոյնպէս նկատեցի, որ նրա միլիոնների մասին խօսելիս նա կամացուկ հառաչեց։ Շատ շուտ կը լինէր դրանից եզրակացնել, որ նրան սնանկութիւն է սպառնում, բայց ես կարող էի կարծել, որ նրա գործերը շատ էլ յաջողակ չեն, և ֆիլ զիտի թէ նրան ինչ վախճանի կը հասցնեն։

Եւ ես վճռեցի ամեն բան լաւ տեղականալ։ Այդ բոլորին ես

սարգ զգում էի ինչպէս թէ իմ մէջ երկու մարդ լինի։ Մէկն ասում էր Կրօմիցկուն։ Վեթէ դու զէթ մի փոքր տատանում ես, ես քեզ կօզնեմ որ վայր ընկնես, և թէկուզ ինքս էլ ամբողջ կարողութիւնիցս զրկւելու լինեմ, բեզ մի հարւածով կը տապալեմ։ Այն ժամանակ ես գործ կունենամ կոտորած մարդու հետ և կը տեսնենք, արդեօք մի քանի սլաշմանագրութիւնների դու աւելի մեզմ անուն չես տալ, քան լրբութիւն անունը։ Սալայն դրա հետ միասին գիտակցում էի, որ գործելու այդ եղանակը իմը չի, ես չեմ դրա մտածողը, այլ չգիտեմ մի տեղ կարդացել թէ մէկից լսել եմ,—և որ իմ յուսահատ դրութիւնս չլինէր, ես այդ միջոցին երբէք չէի դիմի, որովհետեւ նա իմ զգանքս է բերում ու միանգամայն հակառակ է իմ բնաւորութեանը։ Փողը իմ կեանքում երբէք դեր չի խաղացել ոչ իբրեւ միջոց և ոչ իբրեւ նպատակ։ Ինձ անընդունակ էի համարում գործ ածել այդ տեսակ զէնք։ զգում էի, ինչ ստորացումն է իմ ու Անելկայի համար մեր յարաբերութիւնների մէջ այդպիսի տարր մտցնելը։ Զգանքս դնալով ածում էր և ես հարցնում էի ինձնից։ Վիթէ այնքան ընկել ես, որ մինչև այդտեղ ես հասել, միթէ այդպիսի ամանից էլ պէտք է խմես։ Նայիր տես ինչպէս աւելի ու աւելի ես ստորանում։ առաջ սիի մօքովդ էլ չէր անցնի այդպիսի բան, որ ի լրումն ամենայնի, գուցէ քեզ ոչ մի հետեւանքի չհասցնի և միայն քեզ նոյն իսկ քո աչքին արհամարելի դարձնի։

Եւ չիրաւի, առաջ ամենեւին դուրըս չէր գալիս, երբ հօրաքոյրս խօսք էր բաց անում Կրօմիցկու դրամական գործերի մասին ու կասկած յայտնում նրա գործերի յաջողութեան մասին։ Նախատեսնելով որ նա գուցէ ինձից երբ և իցէ օգնութիւն խնդրի կամ առաջարկի մասնակցեմ իւր գործերի մէջ, ես միտք էի անում ինչպէս վարեմ այդպիսի դէպքում, և միշտ միևնոյն որոշմանն էի գալիս։ Ինձ խօսք էի տալիս մերժել նրա թէ մէկ և թէ միւս առաջարկութիւնը,—այնքան սիրտս չէր ուզում, որ իմ ու Անելկայի յարաբերութիւնների մէջ փողի հաշիւ խառնուի։ Յիշում եմ, որ այդ ապացոյց էի համարում բնաւորութեան նրբազգացութեան և զգայմանքներիս ազնւութեան։ Իսկ այժմ բռնն աջտեղ էր հասել, որ այդ զէնքի օգնութեանն եմ դիմում, կարծես բանկիր եմ եղել ու աճող լեւանքումս կռիւ եմ մղել փողով։

Բոլորովին հաւաստի կերպով տեսնում եմ, որ իմ վարմունքս ու մտքերս ինձանից աւելի վատ են, և յաճախ անկարող եմ լինում բացատրել, թէ ինչու է այդ այդպէս լինում: Հաւանական է նրա համար, որ չեմ կարողանում նեղ ու ծուռ անցքերից մեծ ճամբան դուրս գալ: Ես սիրում եմ մի ազնիւ կնոջ, մեծ է իմ սէրը, և սակայն այդ զուգադրութիւնից յառաջանում են ձախողակութիւններ, կախարդաւոր շրջաններ, որոնց մէջ փչանում է իմ բնաւորութիւնը, կորչում է անգամ նեարդերիս նրբութիւնը: Առաջ, երբ անկման րոպէներին դէն էի քցում բարոյականութիւնը, մէջս էլի մնում էր մի բան, մի տեսակ էսթետիկական զգացմունք, որի միջոցով բարին չարից տարբերում էի: Այժմ այդ էլ չի մնացել մէջս, կամ կայ, բայց անզօր է: Ախ, եթէ դրա հետ գոնէ կորցրած լինէի և զգւելի լինելու գիտակցութիւնը Բայց չէ: Նա էլի կայ իմ մէջ նոյն չափով, միայն թէ դադարել է ինձ սանձահարելուց և ծառայում է միայն տանջանքներս սաստկացնելուն: Անեկագի սիրուց զատ մէջս ոչնչի համար տեղ չկայ, բայց գիտակցութիւնը տեղի կարօտութիւն չունի: Գիտակցութիւնը բուն է դնում և՛ սիրոյ, և՛ ատելութեան, և՛ վշտի մէջ, ինչպէս խլիրդը (pape) հիւանդ կազմաւորի մէջ: Ով իմ վիճակի միջ չի եղել, նա չի կարող հասկացողութիւն ունենալ վիճակիս մասին: Ես, ի հարկէ գիտէի, որ սիրային յուզումներից կարող են ծնել շատ տանջանքներ, բայց այնքան էլ չէի հաւատում: Ձէի կարծում, որ նրանք այդքան իրական ու այդքան անտանելի կը լինին: Այժմ միայն հասկացայ «գիտենալ» ու «հաւատալ» բայերի զանազանութիւնը, այժմ միայն հասկացայ մի Ֆրանսիացի հեղինակի այն խօսքերը՝ թէ ամենք գիտենք, որ պէտք է մեռնենք, բայց չենք հաւատում որ մեռնելու ենք:»

12 լուիսի.

Այսօր երակս տենդային կերպով է խփում, գլուխս զժժում է: Պատահեց մի դէպք, որի չիշելուց անգամ իմ ամեն մի նեարդս սարսրում է:

Հրաշալի օր էր, իսկ երեկոն աւելի հրաշալի էր. լուսնի լրումն էր: Վճռեցինք զբօսանք անել դէպի Հովհաննէս, միայն Պանի Յելինան ցանկացաւ տանը մնալ: Հօրաքոյրս, ես ու Կրովիցկին դուրս

եկանք ամարանոցից, Կրոմիցկին գնաց կառք վարձելու, իսկ մենք ֆեսցինք ու սպասում էինք Անեկային, որը չգիտեմ ինչու ուշացաւ տանը: Շատ որ սպասեցինք չեկաւ, ես վազեցի նրան կանչելու և տեսայ նրան ամարանոցի վերին յարկից դէպի պարտէզը տանող ներքին պտուտակաձև սանդուղքի վրայ:

Լուսինը լուսաւորում էր ամարանոցի հակառակ կողմը, իսկ այս կողմը թաղւած էր խաւարի մէջ, այդ պատճառով Անեկան կամաց-կամաց էր իջնում սանդուղքներից: Պտուտականման սանդուղքը իջնում է համարեա ուղղահայեաց, Մի ըսպէ եկաւ որ իմ գլուխը Անեկայի ոտների տակ գտնեց: Հէնց որ ոտները տեսայ, իսկոյն երկու ձեռքով երկիւղածութեամբ բռնեցի և սկսեցի համբոյրներ դրոշմել նրանց վրայ սիրատենչ շրթունքներովս: Գիտէի, որ յետոյ տանջանքով պիտի քաւեմ այս մի ըսպէ բախտաւորութիւնս, բայց չկարողացայ, ոչ ժ չունեցայ հրաժարել դրանից: Սակայն վկայ է Աստուծ, թէ որքան երկիւղածութիւն կար շրթունքներիս վրայ, որոնց չէի կարողանում հեռացնել այդ սիրելի ստներից, և որքան տանջանքների վարձատրութիւն էր այդ քաղցր ըսպէս: Եթէ Անեկայի դիմադրութիւնը չլինէր, ես նրա ոտը պէտք է դնէի գլխիս ինչան այն բանի, որ ինքս ինձ չաւիտեան նրա ստրուկն եմ դարձրել: Բայց նա իսկոյն յետ քաշեց, իսկ ես վազեցի ներքև ու գոչեցի այնպէս, որ ձայնս հորաքրոջս ականջին հասնի:

—Անեկան պատրաստ է, գալիս է:

Նա ուղէր չուղէր, պէտք է սանդուղքից իջնէր, որ նա առանց վախենալու կարող էր անել, որովհետեւ ես նրա առջևիցն էի գնում: Այդ ըսպէին եկաւ և Կրոմիցկին ու կառքը բերեց: Անեկան մօտեցաւ մեզ ու ասաց.

—Ես եկայ, հորաքոյր, ձեզանից ներողութիւն խնդրելու. մայրիկին չեմ ուզում մենակ թողնել: Դուք գնացէք, իսկ ես ձեզ համար թէյ կը պատրաստեմ:

—Յելինան իրան հօ շատ լաւ է զգում,—քիչ դժգոհ պատասխանեց հորաքոյրս,—հէնց նա է այս դրօսանքը մոտձել չափապէս քեզ համար:

—Այո, բայց...—սկսեց Անեկան:

Այդ միջոցին Կրոմիցկին մօտենալով մեզ ու տեղեկանալով թէ բանը ինչու՞մն է, չոր-չոր ասաց.

—Խնդրեմ չխանդարէք մեր դբօսանքը:

Անեկիան անխօս նստեց կառքը հօրաքրոջս կողքին: Չնայելով որ յուզւած էի, ես ուշ դարձրեցի թէ Կրոմիցկու տոնի վրայ և թէ Անեկիայի լուռ ու մունջ խոնարհութեան վրայ, և ուշ դարձրեցի զխառորապէս այն պատճառով, որ առաջուց նկատել էի, որ Կրոմիցկին այսօր աւելի ևս սառն է վերաբերւում դէպի Անեկիան քան առաջ: Երեւի անախորժութեան այն ինձ անյայտ առիթները, որոնք մի անգամ արդէն սառնութիւն էին քցել նրանց մէջ, նորից կրկնւել էին և աւելի սաստկութեամբ: Բայց ժամանակ չունէի դրա մասին մտածելու: Անեկիայի ոտներին դրոշմած համբոյներին թարմ տպււորութիւնը համակել էր իմ ամբողջ էութիւնը: Միեւնոյն ժամանակ զգում էի և՛ երջանկութիւն, և՛ ուրախութիւն, և՛ երկիւղ: Երջանկութեանս պատճառը հասկանալի էր ինձ, — ես ինձ միշտ երջանիկ եմ զգացել, երբ դիպել եմ թէկուզ Անեկիայի ձեռքին: Բայց ինչի՞ցն է ուրախութիւնս:—Նրանիցն է, որ գուշակում էի, որ այդ անյողդողդէ կիներ չկարողացաւ պահպանել իրան իմ դէմ և այժմ անշուշտ ինքն իրան ասելիս կը լինի. «Ես էլ եմ թեք մակարդակի վրայ, ես էլ չեմ կարողանում ուղիղ մարդկանց երեսին նայել. մի րոպէ առաջ իմ ոտներին մօտ էր այն մարդը, որ ինձ սիրում է, և ես պէտք է մասամբ նրա զործակիցը լինեմ, որովհետեւ չեմ գնալ ու մարդուս չեմ ասիլ. պատժիր նրան, իսկ ինձ տար քո հետ»:

Գիտէի նոյնպէս, որ նա այդ չի կարող անել առանց աչքի տակ առնելու, որ դրանով մօր առողջութիւնը վտանգի կենթարկի և ընտանեկան ահագին փոթորիկ կը բարձրայնի, իսկ եթէ կարողանայ էլ, միեւնոյն է դարձեալ չի անի, վախենալով որ իմ ու Կրոմիցկու մէջ ընդհարում տեղի կունենայ: Եւ ինչ որ մի ձայն շշնջում էր ականջիս. — «Ո՞վ գիտի, ի՞նչ համար է աւելի շատ վախենում»:

Յիրաւի նրա դրութիւնն էլ բացառիկ էր, իսկ ես օգտւում էի նրա դրութիւնից բոլորովին գիտակցաբար, առանց ամենեւին խղճահարսելու, ինչպէս զօրավարը պատերազմի դաշտում օգտւում է հակառակորդի անյաջող դրութիւնից: Ես ինձ միայն մի հարց տուցի՝ թէ ասրդեօք կանէի նոյն բանը, եթէ իմանայի, որ դրա հա-

մար Կրոմիցկին ինձ անձնական պատասխանատուութեան կենթարկի: Տեսա՞յ որ կարող եմ կատարեալ բարեխղճութեամբ պատասխանել աչոյ, և վճռեցի, որ պարտաւոր չեմ ուրիշ նկատումներով առաջնորդել:

—Ձէ... Կրոմիցկին ինձ համար միայն նրանով է երկիւղալի, որ կարող է Անեկլային վերցնել և ով գիտէ ուր տանել: Յուսահատութիւնն ինձ տիրում է այդ միտքն անելիս:

Բայց այդ բոլորին կառքի մէջ ես ամենից շատ Անեկլայիցն էի վախենում: Ի՞նչ կը լինի վաղը: Ի՞նչ աչքով կը նայի նա իմ աչսօրւան վարմունքի վրայ: Իբրեւ լրբութեան վրայ կը նայի, թէ իրբեւ սիրոյ խանդի վրայ, սիրոյ, որ մօտենում է աստուածացման: Ես զգում էի այն, ինչ որ զգում է այն շունը, որ վատ բան է արել ու վախենում է ծեծից: Անեկլայի դիմացը նստած, աշխատում էի նայել նրա երեսին այն բոլորին, երբ լուսնի շողքը նրա վրայ էր ընկնում, և կարողաւ նրա երեսի վրայ, թէ ինձ ինչ է սպասում: Այնպէս հեղութեամբ էի նայում նրան, այնքան խեղճ էի երևում, որ ինքս ինձ խղճում էի. ինձ թւում էր, որ նա էլ պէտք է ինձ խղճալիս լինէր: Բայց նա ինձ չէր նայում ու լսում էր կամ ցոյց էր տալիս թէ լսում է Կրոմիցկուն, որ երկար ու բարակ բացատրում էր հօրաքրոջս, թէ ինչ ահագին օղուտներ կը քաղէր, եթէ Գաշտէնը իրանը լինէր: Հօրաքրոջս գլխով էր անում, իսկ նա ժամանակ առ ժամանակ կրկնում էր՝ այնպէս չի, հը՞ն: Ակներեւ է, որ նա ուզում էր հօրաքրոջս համոզեցնել, թէ ինքը վաճառականական հանճարեղ ընդունակութիւնների տէր է և կարող է ամեն մի գուշ տասնապատիկ դարձնել:

Հօֆգաշտէն տանող ճանապարհը կտրած տարած է ժայռերի միջով և օձապտոյտ գալարւում է անդունդի վերևում: Լուսնի շողքը ճամբադարձին մէկ մեզ վրայ էր ընկնում. մէկը մեր տիկինների վրայ: Անեկլայի երեսի վրայ տեսնում էի միայն մեղմ վիշտ, բայց այդ էլ ինձ սիրտ էր տալիս,—լաւ էր որ խստութիւն չկար: Նա ոչ մի անգամ չնայեց ինձ, բայց ես ինքս ինձ քաջալերում էի ենթադրելով, որ նա ինձ այն ժամանակ է նայում, երբ ինքը մթնում է լինում, իսկ մեզ լուսաւորում է լուսնեակը, և ինքն իրան մտածում. այնու ամենայնիւ ոչ դք ինձ աշխարհի երեսին այնպէս

չի սիրում, ինչպէս նա, և նրանից անբախտ մարդ չկայ: Եւ իրօք, այդ գուտ ճշմարտութիւն էր:

Մենք երկուսով լուռ էինք, խօսում էր միայն Կրօմիցկին: Նրա խօսքերը խառնւում էին զետի ձայնի հետ, որ հոսում էր անդունդի խորքում, և անւարգելի (ТОРЖАСТЬ) անախորժ ճաճողի հետ, որով կառապանի անդադար դանդաղեցնում էր կառքի ընթացքը: Այդ ճաճողը գրգռում էր իմ նեարդերը, բայց միւս կողմից հանգստացնում էր նրանց տաք ու պաշտառ գիշերը: Արդէն ասել եմ, որ լուսնի լրումն էր. լուսինը դուրս եկաւ սարերի ետեւից և լողում էր ջինջ երկնակամարի վրայ, լուսաւորւելով Բօքշտէյնկոգլ լեռների կատարները, Տիչկարի սառցակոյտերը և Գրանկոգլի անդընդահերձ լանջերը: Գազաթների վրայի ձիւնը փայլում էր բաց-կանաւուն, մետաղեայ դոյնով, և որովհետեւ լեռների ստորոտները խաւարի մէջ միախառնւում ու մի գորշ զանգւած էին կաղմում, այդ պատճառով գազաթները երևում էին կարծես օդի մէջը կախւած, օդեղէն, հողից բոլորովին կտրւած: Այնքան վեհութիւն կար այդ ամբողջ տեսարանի մէջ, այնպիսի անդորրացնող հանգստութիւն էր բուրում քնի մէջ թաղւած լեռներից, որ ականայ միտս եկան այս խօսքերը.

Օ', այսպիսի բոլորների ոգեշունչ

Երկու սրտեր արտասւում էին լուռ ու մունջ,

Եւ մոռանում, իրար ներում ամեն բան,

Ինչ ներելով՝ կարող են տալ մոռացման ¹⁾:

Սակայն նա ինչ բան պէտք է ների ինձ,—այն, որ համբուրեցի նրա ձոր: Օ', եթէ նա տաճարի մէջ դրած սուրբ արձան լինէր, դարձեալ իրաւունք չէր ունենայ բարկանալու ու վիրաւորւելու իմ ջեմեռանդութեան այդ տեսակ արտայայտութեան համար: Եթէ բանը բացատրութեան հասնի, ես այդ նրան կասեմ, և նա պէտք է համաձայնի ինձ հետ:

Յաճախ միտք եմ անում, որ նա նրա համար է ինձ հետ անիրաւացի վարւում, որ գուցէ առանց ինքն իրան հաշիւ տալու, առանց ամեն բանի իւր անունը տալու, իմ սէրը համարում է

¹⁾ Թարգմ. Ա. Մատուռեանց:

լով երկրային զգացմունք, իբրև զգայական սիրոյ մի խանութ Ես էլ գիտեմ, որ իմ սէրը հիւսած է զանազան թելերից, բայց Անեկան կարծես չի հասկանում այն, որ իմ սիրոյ մէջ կան վերին աստիճանի իդէալական, կարծես պօէզիայից մանւած թելեր: Երբեմն կիրքս քնում է, ես սիրում եմ նրան հոգեկան սիրով, այնպէս, ինչպէս մարդիկ կարծում են թէ սիրում են պատանեկան հասակում: Երբեմն էլ այն միւս մարդը, որ նստած է իմ մէջ, որը ամեն բան քննում, կշռադատում ու յաճախ ծաղրում է, ասում է ինձ՝ «ես չեի իմանում, որ դու սիրում ես գիմնազիստի ու ուսմանտիկի պէս»: Բայց ծիշտ որ այդպէս է: Կարելի է այդ ծիծաղելի է, բայց ես այդպէս եմ սիրում և զգում եմ, որ իմ սէրը շինծու չէ և միևնոյն ժամանակ թշուառ սէր է, որովհետև նրան միակողմանի են դասում և հարկաւոր նշանակութիւնը չեն տալիս նրան:

Ահա հիմա էլ այն լուսններին է, երբ կիրքս քնած է լինում, և ես սրտիս խորքում ասում էի Անեկային՝ «Դու կարծում ես իմ մէջ չեմ հնչում իդէալական լարեր: Ահա հէնց այս լուսնիս քեզ սիրում եմ այնպէս, որ դու կարող ես, մինչև անգամ պէտք է ընդունես իմ սէրը... և վաղ կը գայ օրիդ, եթէ մերժես, որովհետև ընդունելով ինքդ ոչինչ չես կորցնի, իսկ ինձ փրկած կը լինես կորստից: Ես ինձ ու ինձ կասեի՝ ահա իմ աշխարհը, ահա այն սահմանները, որոնց մէջ հնարաւոր է իմ գոյութիւնը, զոնէ կունենայի մի բան, կաշխատէի բնութիւնս փոխել, ընդունել քո հաւաստը ու մի անգամ ընդ միշտ հետևել քո դաւանանքներին»:

Ինձ թւում էր, որ նա կարող է ու պէտք է ընդունի այդ պայմանը, որից յետոյ մեր մէջ ու մեզ համար մշտական խաղաղութիւն կը լինէր: Ես ինձ խօսք տուցի, որ այդ նրան կասեմ, և եթէ ընդունենք, որ մեր հոգիները չաւիտեան միմեանց են պատկանում, դրանից յետոյ մենք կարող ենք մինչև անգամ միմեանցից բաժանւել: Սիրոս հաստատ վկայում էր, որ նա կը համաձայնի, որովհետև կը տեսնի, որ առանց դրան մեր երկուսիս կեանքն էլ անտանելի կը լինի:

Ժամը ինն էր, երբ հասանք Հոֆգաշտէյն: Գիւղը բոլորովին հանգիստ էր, ոչ մի տան կրակ չկար, հիւրանոցի առաջ ոչ մի

կառք չկար: Լոյս էր երևում միայն հիւրանոցի պատուհաններից. Մեզերի մօտ ողորմարկանց մի համերգ բաւական լաւ երգում էր: Մենք մէկ ուղեցինք առաջարկել երգիչներին, որ մի բան էլ մեզ համար երգեն, բայց դուրս եկաւ, որ երգողները գիւղացիք չեն, այլ Վիէննացի տալինիստներ, որոնց ի հարկէ չէր կարելի առաջարկել, որ փողով երգեն: Գնացի ալպեան ծաղիկների երկու փունջ, մէկը տւեցի Անեկիային, միւսի կապը քանդեցի և որպէս թէ յանկարծ ձեռքիցս այնպէս վաչր զցեցի, որ ընկաւ Անեկայի ոտների մօտ:

— Թող մնայ այդպէս, — ասացի ես, — տեսնելով որ նա ուզում է ժողովել ծաղիկները, և գնացի երրորդ փունջը գնելու հօրաքրոջս համար:

Դէպի կառքը վերադառնալիս լսեցի Կրոմիցկու ձայնը.

— Այստեղ էլ, Հոֆգաշտէյնում, եթէ մարդ մի հիւրանոց շինի, հարիւրին հարիւր կաշխատի:

— Քո խօսքը էլի նոյն բանի մասին է, — հարցրեցի հանգիստ կերպով:

Այդ հարցը դիտմամբ տւեցի: Այդ նոյնն էր, եթէ ասէի Անեկային. «Տես, մինչ իմ սիրտն ու հողին միայն քեզնով է լիքը, նրա ուշ ու միտքը միայն փողի հետ է: Համեմատիր մեր զղացումները ու մեզ երկուսիս»:

Համարեա հաւատացած եմ, որ նա միտքս հասկացաւ: Վերադառնալիս մի քանի անգամ փորձ արեցի խօսակցութիւն սկսել, բայց ինձ չյաջողեց Անեկային խօսացնել տալ: Երբ մենք կանգ առանք ամարանոցի դռանը, Կրոմիցկին գնաց տիկինների հետ, իսկ ես մնացի կառապանի փողը վճարելու: Անեկան թէյ խմելու չեկաւ: Հօրաքրոջս ասելով նա մի քիչ յոգնած է ու գնաց քնելու: Ես անհանգիստ եղայ ու սկսեցի ինքս ինձ յանդիմանել, որ նրան տանջում եմ: Ոչինչ այնքան ծանր չէ սիրող մարդու համար, քան այն գիտակցութիւնը, թէ ինքը չարիք է պատճառում ու փնտառում սիրած էակին: Թէյը խմեցինք լուռ, որովհետեւ հօրաքրոջս քունը տանում էր, Կրոմիցկին նոյնպէս կարծես անհանգիստ լինէր, իսկ ես ինձ աւելի ու աւելի էի կրճում ներքուստ: Ներքում է, որ իմ վարմունքը դիպել է նրա սրտին, — մտածում էի ես. — Չէ որ

նա միշտ նայում է ամեն բանի վրայ ամենալատ կողմից: Եւ զգում էի, որ նա վաղը ինձանից կը խուսափի և մեր մէջ կ'ապած հատութիւնը խախտած կը համարի իմ կողմից: Այդ մտքերը սիրտս երկիւղով լցրեցին և ես վճռեցի վաղը գնալ կամ ճիշտը փախել Վիէննա, առաջինը նրա համար, որ Անեկայից վախենում էի, երկրորդը՝ որ տեսնեմ Խւաստովսկու հետ, իսկ երրորդը՝ մտածում էի, — և միայն Աստուծո՛ր գիտէ որքան դառնութիւն կար այդ մտածմունքիս մէջ, — մտածում էի որ լաւ կը լինի ազատեմ Անեկային ինձանից և գոնէ երկու օր հանգիստ թողնեմ նրան:

15 լուլիսի.

Որքան դէպքեր: Ձեմ իմանում, որից սկսեմ, որովհետեւ ամենաւերջինը ինձ համար աւելի նշանաւոր է: Կեսնքումս ոչ մի անգամ աւելի պարզ ապացոյց չեմ ունեցել, որ նա անտարբեր չէ դէպի ինձ: Բոլոր ճիգս պէտք է թափեմ պատմութիւնս կարգով անելու համար: Համարեա հաւատացած եմ, որ Անեկան կը համաձայնի իմ անելիք առաջարկութիւններին: Մէկ-մէկ գլուխս սկսում է պտոյտ գալ:

Սկսեմ կարգով:

Գնացի Վիէննա: Վերադարձայ այս երեկոյ: Բերել եմ մի քանի տեղեկութիւններ, որոնց մասին կը խօսեմ հօրաքրոջս հետ:

Տեսայ Խւաստովսկուն և խօսեցի հետը: Ի՞նչ խելքը գլխին ողայ է... Եզան պէս աշխատում է կլինիկայում: Ժողովրդական ընթերցանութեան համար կազմում է առողջապահական գիտելիքներ, որ նրա գրավածառ եղբայրը պէտք է հրատարակի կոպէկանոց բրոշիւրների ձևով. գործունեայ անդամ է զանազան բժշկական և ոչ բժշկական ընկերութիւնների, և այդ բոլորից յետոյ կարողանում է ժամանակ գտնել զանազան ուրախ, գուցէ մինչև անգամ շատ ուրախ քէֆեր անելու Kaerthner-strasse-ի շրջակայքում: Աստուծո՛ր վկայ չգիտեմ, այդ մարդը երբ է քնում: Բայց չնայելով դրան, տնաշէնը կարծես աժդհայ լինի: Ի՞նչ յորդառատ կեանք է, տեղն ու տեղը եւ է գալիս:

Աւանց աւելորդ ոլորաբանութեան յայտնեցի նրան Վիէննա գալուս պատճառը:

—Չգիտեմ յայտնի է ձեզ թէ ոչ,—ասացի ես,—որ ես ու հօրաքրոյս մեծ փող ունենք. վաստակագործելու (спекулировать) մենք ամենեւին կարիք չունենք, բայց եթէ կարելի լինէր շահեցնել մեր ունեցած դրամագլուխը այնպիսի մի գործում, որ կարգին շահ բերէր, այդ շահը մեր հայրենիքին կը յատկացնէինք. բացի այդ կարծում եմ, որ պան Կրոմիցկուն էլ դրանով ծառայութիւն մատուցած կը լինենք, այնպէս որ թէ մենք շահած կը լինէինք թէ նա: Անկեղծ ասած, դէպի ինքը Կրոմիցկին մենք անտարբեր ենք, բայց որովհետեւ նա բարեկամ է դարձել մեզ, ինչու նրան էլ օգնած չլինենք,—ի հարկէ այս հաստատ պայմանով, որ մենք ինքներս ոչ մի վնաս չկրենք:

—Եւ դուք ուզում էք իմանալ, ինչպէս են նրա գործերը:

—Պարզ բան է: Նա յոյս ունի, և իմ կարծիքով անկեղծ յոյս ունի, որ իւր գործերը փայլուն վախճան կունենան: Բայց բանը նրանուսին է, արդեօք չի սխալուում նա: Ուստի եթէ ձեր եղբայրը ձեզ մի բան գրել է, չէք կարող արդեօք ինձ հաղորդել,—ի հարկէ եթէ այդ գաղտնիք չէ,—թէ ինչ է գրել: Մէկ էլ դուք մեզ շատ պարտաւորեցրած կը լինէք, եթէ խնդրէիք նրան, որ մեզ ամեն բան մանրամասնօրէն գրի: Այդ դէպքում հօրաքրոջս յոյսը նրա մօտիկութեան վրայ է և այն կապի վրայ, որ կար մեր ու նրա մէջ աւելի առաջ, քան նրա ու Կրոմիցկու մէջ:

—Լաւ, եղբօրս կը գրեմ,—ասաց բժիշկը:—Նա մինչև անգամ ինձ դրա մասին մի բան գրել է, բայց չեմ յիշում թէ ինչ, որովհետեւ այդ ինձ քիչ էր հետաքրքրում:

Նա սկսեց թղթերը քրքրել, գտաւ եղբօր նամակը ու սկսեց բարձր կարդալ:

«Կեանքը անասելի տաղտկալի է: Կին քիչ կայ, իսկ սիրուն կնիկ դեղապետի համար էլ չի գտնւի: Զէ, այս չի... Այ թող Վիէննա գայ... Ահա այս է, գտայ:

Բժիշկը մի երես դարձրեց ու տւեց ինձ: Ինձ հետաքրքրողը մի քանի տողում էր: «Ինչ վերաբերում է Կրոմիցկուն, —նա թի գործում մեր բանը բուրդ է: Բոտշիլդների հետ կուելը անկարելի է, իսկ նա ուզում էր Բոտշիլդի հետ ոտ մեկնել: Մի կերպ դուրս պրծանք, բայց մեծ կորուստով: Նաւթ մատակարարելու համար

ահագին փող վեր դրեցիք և մենավաճառութիւնը մեր ձեռքը գցեցինք. այդ մի կողմից միլիոնների յոյս է տալիս, միւս կողմից՝ ահագին պատասխանատուութիւն կայ մեր վրայ: Ամեն բան կախած կը լինի մեր ճարտիկութիւնից ու հմտութիւնից: Աշխատում ենք զործը որքան կարելի է լաւ տանել և ապագայի վրայ նայում ենք մեծ յոյսով: Հարկաւոր է միայն փող և փող: Մեզ վճարում են որոշեալ պայմանաժամերին, իսկ մեզ նաւթ տուղները փողը կանխիկ են պահանջում, և բացի այդ յաճախ վատ ապրանք են տալիս: Այդ բոլորը այժմ իմ վզին է բարձած՝ etc:

— Փող մենք կը տանք, — ասացի ես կարդալը վերջացնելով:

Վերադարձին ես երկար մտածում էի դրա մասին և իմ մէջ լաւ բնազդումներս էին շարժւում: «Ինչ լինում է լինի, — ասում էի ինձ ու ինձ, — իսկ այժմ՝ աւելի լաւ ու աւելի հեշտ չի լինի արդեօք, Կրոմիցկուն ֆեւսելու փոխարէն օգնել նրան: Անեկան կը կարողանայ գնահատել իմ վարմունքը ու հասկանալ իմ անշահախնդրութիւնը, իսկ ապագան թող որոշի ինքը՝ Նախախնամութիւնը: Սակայն, աւելի խորը նայելով իմ ներսը, տեսայ, որ այդ մտքերումս էլ եսականութիւնը որոշ չափով դեր է խաղում: Ես նախատեսում էի, որ Կրոմիցկին փողը ստանալուց յետոյ իսկոյն կերթայ Գաշտէնից և ինձ կազատի այն բոլոր տանջանքներից, որ նրա ներկայութիւնը պատճառում է ինձ: Անեկան կը ֆինայ մենակ ու երախտապարտ դէպի ինձ և զժգոհ, գուցէ և բոլորովին նեղացած Կրոմիցկուց, որ ընդունեց իմ օգնութիւնը: Ինձ թւում էր, որ այդ դրութիւնը կը բանայ իմ առաջ նոր հորիզոններ: Իսկ նախ և առաջ իմ ցանկութիւնս էր ինչ էլ լինի Կրոմիցկուն այստեղից ռադ անել:

Այնպէս խորը մտածմունքների մէջ էի ընկել, որ սկի չնկատեցի Լէնդ-Գաշտէն հասնելս, ուր տեսայ բազմաթիւ սպանաճներ ու վիրաւորաւորներ. — կողքի երկաթուղու գծի վրայ, որ տանում է Յելիամ Զէ, քիչ առաջ գնացքը խորտակել էր: Բայց այդ սարսափելի տպաւորութիւնը կառք նստելուն պէս բոլորովին անցաւ: Անեկայի մոտին մտածմունքս նորից տիրեց ինձ: Զգում էի, որ ինչ էլ լինի մեր յարաբերութիւնները պէտք է փոխեն. պէտք է մի բան անել, թէ չէ իմ էլ, Անեկայի էլ բանը վատ կը լինի:

Բայց ի՞նչ անել: Մի բան էի միայն պարզ տեսնում, որ նա տանջում ու սպանում է ինձ, իսկ ես՝ նրան, որովհետև մինչ ես փափագում եմ ունենալ ամեն բան, իսկ նա չի համաձայնում և ոչ մի բանի, դրանից մեր մէջ այնպիսի տարածայնութիւն է ծագում ու այնպիսի դրամա է տեղի ունենում, որ լաւ կը լինէր նա իրան ջրվէժը զցէր, իսկ ես կառքի ու ձիերի հետ միասին անդունդը գլորէի: Բացի այդ ես այն համոզմանն եկայ, որ ոչ մի բանի չհամաձայնող կի՛նն անգամ վերջ ի վերջոյ իւր մէջ սարսափելի երկուութիւն պէտք է զգայ, եթէ նրան սիրի մի օտար մարդ: Հէնց վերցնենք Անեկային. նա ինձ ամենաչնչին զիջումն անգամ չի արել, իսկ ես այնու ամենայնիւ ժամանակ առ ժամանակ համբուրում եմ նրա ձեռքերն ու ոտքերը, այնու ամենայնիւ նա պէտք է լսի իմ խոստովանութիւնները, իւր մօրից ու մարդուց գաղտնի պահի, միշտ զգոյշ կենաց, ինքն իրան ու ինձ հետեւի առանց երբեք իմանալու, թէ մինչև ուր կարող եմ հասնել: Այդպիսի պայմաններում երկուսիս համար էլ կեանքը անկարելի է: Այս բոլորին պէտք է վերջ տալ:

Վերջապէս ինձ թւաց, թէ գտայ խնդրի լուծումը: Թող Անեկան, — մտածում էի ես, — համաձայնի և ընդունի իմ սերը. թող նա ինձ ասի. «Ես քոնն եմ, հոգով ու սրտով քոնն եմ և չաւտեան քոնը կը լինեմ: Բայց դու պէտք է բաւականանաս դրանով: Եթէ դու այդ պայմանին համաձայնես — մեր հոգիները նոյն բոսիկից նշանւած կը լինեն»:

Եւ սրտիս խորքում վճռեցի ընդունել այդ պայմանը: Երեւեկայում էի, որ ձեռքս կը տամ նրան ու կասեմ. «Առնում եմ քեզ ու երդում, որ քեզանից էլ ուրիշ ոչինչ չեմ պահանջի, որ մեր կապը է և կը լինի զուտ հոգեկան, բայց և այնպէս մեր կապակցութիւնը կը համարեմ որպէս ամուսնութիւն և քեզ՝ որպէս իմ կիներ»:

Բայց հրակաւոր է արդեօք այդ տեսակ պայմանադրութիւն, և վերջ կը տանք արդեօք նա մեր տանջանքներին: Ինձ համար այդ հաւասար կը լինէր բաղձանքներին ու յոյսերին վերին աստիճանի սահմանափակման, բայց այնուհետև կունենայի իմ սեփական աշխարհը, որի մէջ Անեկան կը պատկանէր ինձ անբաժան: Բացի

դրանից այդ կօրինագործէր իմ սէրը, իսկ այդ այնքան մեծ նշանակութիւն ունէր, որ պատրաստ էի առողջութիւնս զոհել, միայն թէ Անեղիան օրինաւոր համարէր իմ սէրը: Այդ իմ աչքում մի նոր ապացոյց է, թէ որքան սաստիկ եմ սիրում այդ կնոջը, ինչպէս հոգով սրտով ցանկանում եմ, որ նա որ և է կերպով պատկանի ինձ:

Այո, ես այն աստիճան փոխւել եմ, որ այդ գնով պատրաստ էի համաձայնել ամեն տեսակ սահմանափակումներին:

Ուստի սկսեցի ուշի ուշով կշռադատել միայն այն հարցը, թէ կը համաձայնի՞ արդեօք Անեղիան:

Ինձ թւում էր, որ նա պէտք է համաձայնի:

Ես կարծես արդէն լսելիս լինէի, թէ ինչպէս եմ ասում նրան.

— Եթէ դու չիրաւի սիրում ես ինձ, տես, միւսնոյն բանը չի արդեօք, այդ քո բերնով ինձ ասած կը լինես թէ ոչ: Խնչ կայ աւելի վսեմ, աւելի սուրբ այն սիրուց, որ ես պահանջում եմ քեզանից: Ես տալիս եմ քեզ իմ ամբողջ կեանքը, — թող քո խիղճն ասի, պարտական չեմ արդեօք ինչպէս հարկն է ընդունել այդ զոհաբերութեան նշանակութիւնը: Զէ որ այդ նոյնն է, ինչ որ Բէատրիչէի վերաբերումը դէպի Դանտը: Այդ տեսակ սիրով մինչև անգամ հրեշտակները կարող են միմեանց սիրել: Դու ինձ հետ մօտ կը լինես այնպէս, ինչպէս երկու հոգիներ կարող են միմեանց մօտ լինել, և միւսնոյն ժամանակ այնքան հեռու, որպէս թէ ապրելիս լինէիր այս սարերից ամենաբարձրի գագաթին: Եթէ այդ սէրը երկրային սէր չէ, եթէ սովորական մարդիկ այդպէս սիրել չեն կարող, ուրեմն ևս առաւել դու չպէտք է մերժես, որովհետև ընդունելով այդ սէրը, դու կը մնաս մաքուր, որպէս ձիւն, և միւսնոյն ժամանակ փրկած կը լինես ինձ, — ձեռք կը բերես լիակատար հանգստութիւն ու բախտաւորութիւն, որքան որ այդ հնարաւոր է երկրիս վրայ:

Ես ինձ անկեղծ ընդունակ էի համարում այդպէս միատրկաբար սիրելու և հաւատալու, որ այդ հողեղէն ու վաղանցուկ բոժոժից կը գոյանայ անմահ թիթեռ, որ կտրւած երկրային պայմաններից, կը թռչի մի մոլորակից դէպի միւսը, մինչև որ կը միանայ ամենագոյութեան հոգու հետ: Առաջին անգամ մոլորովս անցաւ,

որ ես ու Անելկան, ինչպէս ձեւեր, կարող ենք ունշանալ, իսկ մեր սերը մեզնից յետոյ էլ գոյութիւն կունենայ, կը մնայ յաւիտեան, և հէնց այդ կը լինի մեր անմահութիւնը: Ո՞ր գիտի,—մտածում էի ես,—արդեօք հէնց այդ չէ միակ ու իսկական անմահութիւնը: Որովհետեւ պարզ տեսնում էի, որ իմ զգացմունքի մէջ կա՞ մի բան, որ յաւիտեական է և անցաւոր երեւոյթների կարգից դուրս է: Պէտք է մարդ սաստիկ սիրի, որ ընդունակ լինի այդպէս զգալու ու այդ տեսակ մտածմունքներ ունենալու. նոյնպէս պէտք է մարդ չափից դուրս զժախտ լինի և, շատ կարելի է, խելագարւելուն մօտ:

Խելագարութեան դեռ շատ մօտ չեմ, բայց գնալով աւելի եմ խորասուզում միստիկականութեան մէջ և ինձ բախտաւոր եմ զգում, երբ այնքան անհետանում ու ցիր ու ցան եմ լինում, որ այլ ևս չեմ կարողանում գտնել իմ սեփական «ես»-ը: Եւ գիտեմ թէ ինչ է դրա պատճառը: Իմ երկաթաժանուցներս, իմ ներքին կրիտիկան միշտ բաւական են եղել խորտակելու կեանքի բոլոր հիմունքները, ուրեմն և քաջքայելու այն պայմանական բախտաւորութիւնը, որ կարող են տալ այդ հիմունքները: Իսկ այնտեղ, ուր հաւաքաբանութիւնը անդի է տալիս զգացումներին ու տեսիլքներին, ես իմ կրիտիկայով ոչինչ չեմ կարողանում անել, հանգստանում եմ և անասկի թեթեւութիւն եմ զգում:

Այդպէս հանդստանում էի ճանապարհին՝ Գաշտէյն գնալիս: Տեսնում էի ինձ ու Անելկային հոգեպէս նշանւած, անդորր, հպարտանում էի մտածելով, որ այնու ամենայնիւ կարողացա՞յ դուրս պրծնել կախարդւած շրջանից և հնար գտա՞յ բախտաւոր լինելու: Ես հաւատացած էի, որ Անելկան ուրախութեամբ ձեռքը կը տայ ինձ այդպէս միատեղ ճանապարհորդելու համար:

Բայց յանկարծ սթափւեցի ինչպէս քնից ու նկատեցի, որ իմ սեփական ձեռքը ամբողջապէս արեան մէջ է: Բանից երեւաց, որ իմ կառքով վիրաւորներ են կրել գնացքը խորտակելուց յետոյ: Կառապանը չի նկատել, որ կաշէ բարձրի ծալքերում բաւական արիւն է ժողովւել: Իմ միստիկականութիւնը այնքան հեռու չի գնում, որ կարողանայի հաւատալ, թէ գերաշխարհային ոյժերը մասնակցութիւն ունեն մարդկային կեանքի մէջ, մանաւանդ զանազան բարի կամ չարազուշակ նշանների ու նախազգուշացումների

ձևով: Ես նախապաշարած չեմ, բայց կարողանում եմ ինձ նախապաշարած մարդու դրուժեան մէջ դնել, ուստի և կարողանում իմ նշմարել մի օտարոտի բան: Զարմանալի էր առաջինը՝ որ հէնց այն կառքում, որի մէջ սկսեցի գծագրել նոր կեանքի պատկերներ, շատ հաւանական է, որ քիչ առաջ հանգել է մէկ ուրիշի կեանքը, երկրորդ՝ որ համաձայնութեան ու անդորրութեան մասին երազում էի արիւնաթաթախ ձեռքերով: Այդ տեսակ զուգադրութիւնը ամեն նեարդոտ մարդու սիրտ լցնում են միշտ տխուր ոչ—նախապաշարութեամբով—այլ տպաւորութիւններով և կարող են մռայլ սուեր գցել նրա մտածմունքների ամբողջ ընթացքի վրայ:

Իմ մտքերս էլ անշուշտ մռայլ գոյն կրնային, եթէ արդէն Վիլդբադին մօտենալիս չլինէի: Մեր կառքի հանդէպ, որ կամաց-կամաց բարձրանում էր սարը, մի ուրիշ կառք սրարշաւ իջնում էր սարից: «Մի բան էլ հիմա չպատահի,—մտածեցի ինձ ու ինձ,—ճանապարհն այստեղ նեղ է, դժւար թէ երկու կառք կարողանան անցնել...» Բայց այդ թուէին մեր դիմացը եկող կառքի կառապանը անւարգեւել յանկարծ այնպէս դարձրեց, որ քիչ մնաց ձիերը նստէին յետի ոտների վրայ: Կառքի մէջ ի մեծ զարմանս իմ նստած էին հօրաքոյրս ու Անեկան, որոնք ինձ տեսնելուն պէս աղաղակեցին՝ «Նա է, նա է, Լէօնն է»: Մի թուէից յետոյ ես նրանց մօտն էի: Հօրաքոյրս ինձ գրկել ու անդադար կրկնում էր. «Փառք քեզ Աստուած, փառք քեզ»—հազիւ հազ շունչ քաշելով, կարծես թէ Վիլդբադից ոտքով ու վազէվազ եկած լինէին: Անեկան ձեռքս բռնել ու բաց չէր թողնում: Յանկարծ նա սարսափած երեսով գոչեց.

—Դու վիրաւորւած ես:

Հասկացայ ինչ էր նրա ասածը և իսկոյն պատասխանեցի.

—Ձէ, չէ: Ես այն գնացքում չէի: Վրայիս արիւնը կառքիցն է, որով երեւի վիրաւորներ են կրել:

—Ուղիղ ես ասում, հմ, ուղիղ,—հարց ու փորձ էր անում հօրաքոյրս:

—Հաւատացած կացէք:

—Այդ հր գնացքն է խորտակւել:

—Յէլ-ամ-Ձէից եկող:

—Ախ, տէր իմ Ասուած: Իսկ հեռագրում ասած էր թէ Վիէննայինը: Քիչ մնաց սիրտս ճաքէր: Տէր Ասուած, այս ինչ բախտ է: Փնռք իրան, փնռք:—Հօրաքոյրս սրբեց ճակատի քրտինքը, Անեկան գածի պէս սպրդնել էր: Ձեռքս թողնելով նա երեսը մի կողմ դարձրեց, որ չնկատեմ նրա դողդոջացող շրթունքներն ու աչքի արտասուքը:

—Մենք տանը մենակ էինք,—պատմում էր հօրաքոյրս,—Կրոմիցկին ինչ որ բերիացիների հետ զնացել էր Նասֆելդ: Այդ միջոցին հիւրանոցի տէրը վազէվազ եկաւ մեզ մօտ ու ասաց, թէ ճանապարհին դժբախտութիւն է պատահել: Ես գիտէի, որ այսօր զալու ես. երեակայի թէ ինչ կը լինէի ես: Իսկոյն ուղարկեցի կռքի յետևից. Անեկան (ազնիւ հոգի) ոչ մի կերպ չհամաձայնեց ինձ մենակ թողնել: Այն ինչ բոլէ էր, որ մենք քաշեցինք... Բայց, փռք Աստուծոյ, բանը միայն երկիւղով վերջացաւ... Դու վիրաւորւածներին տեսար:

Ես համբուրեցի Անեկային ու հօրաքրոջս ձեռքը և սկսեցի պատմել Լէնդ-Գաշտէյնում տեսածս: Բանից երևաց, որ Կուրհաուզում շատ վիրաւորներ ու սպանւածներ կան: Բոլորն այնպէս են հասկացել, թէ աղէտը պատահել է Վիէննա-Ձալցբուրգ գծի վրայ... Տասից մէկն էի պատմում,—գլխիցս դուրս չէր դալիս այն ուրախայի միտքը, որ Անեկան չի ցանկացել տանը սպասել հօրաքրոջս վերադառնալուն, այլ նրա հետ եկել է ինձ դիմաւորելու: Արդեօք այդ միայն հօրաքրոջս համար է արել: Հաւատացած էի, որ չէ: Տեսնում էի նրա անհանգստութիւնն ու շփոթմունքը, նրա երկիւղը, երբ նա տեսաւ ձեռքս արիւնոտած, նրա պայծառացած, ուրախ դէմքը, երբ իմացաւ, որ ես ականատես անգամ չեմ եղել այդ սարսափելի աղէտին. տեսնում էի, որ նա մինչև այժմ էլ յուզւած է և սրտի ուրախութիւնից լացը դալիս է: Նա լաց կը լինէր անշուշտ, եթէ ես նրա ձեռքից բռնէի ու ասէի թէ սիրում եմ իրան... այն ժամանակ նա անշուշտ չէր խլի իւր ձեռքը: Իսկ երբ այդ բոլորը ինձ համար լոյսի պէս պարզեց, ինձ թւաց թէ իմ տանջանքների վերջը եկել է, իմ կեանքը կը փոխւի և գոյութեան նոր շրջան կը սկսի: Փորձ չեմ անում անգամ նկարագրելու, թէ ինչ էի զգում ես, ինչպիսի ուրախութեամբ էր լցւած սիրտս: Ժամանակ

առ ժամանակ նայում էի Անեկային աջնայիսի հայեացքով, որի մէջ ուզում էի ամփոփած լինել սիրոյս բոլոր ոյժը, — և Անեկան ժպտում էր երեսիս։ Նկատեցի, որ նա ոչ վերարկու էր հագել և ոչ ձեռնոց։ Պարզ է, որ նա երկիւղից ու շփոթւելուց ամեն բան մոռացել է։ Եղանակը ցրտում էր և ես ծածկեցի նրան իմ վերարկուով։ Նա մի քիչ ընդդիմացաւ, բայց շուտով համաձայնեց, մանաւանդ որ հորաքոյրս էլ իմ կողմն էր։

Ցանք պանի Յեկինան ինձ աջնայէս սրտանց ողջունեց, որ կարծես իմ մահից յետոյ Անեկային չէր հասնելու Պլոշովսկիների բոլոր կարողութիւնը։ Այդպէս աղնահոգի, բարեսիրտ կանանց ցերեկով էլ ճրագով չես գտնի։ Բայց ես երաշխաւոր չեմ լինի, որ երբ Կրոմիցկին Նասֆելդից վերադարձել ու իմացել է ամեն բան, կամացուկ հոգոց չի քաշել ու ինքն իրան մոռածել, թէ աշխարհը իւր ընթացքը չէր փոխի, եթէ որ զրկւէր բոլոր Պլոշովսկիներից։

Նա վերադարձաւ յողնած ու թթւած։ Այն բելգիացիները, որոնց հետ նա ծանօթացել ու Նասֆելդ էր գնացել, անուերպեցի կապիտալիստներ են։ Կրոմիցկին նրանց իզիտու էր անւանում, որովհետեւ նրանք բաւականանում էին երեք տոկոսով իրանց դրամագլխից։ Վաղը, ինչպէս նա ասաց, պէտք է ինձ հետ խօսի մի կարեւոր գործի մասին։ Առաջ ես անհանդիստ կը լինէի, բայց այժմ գուշակում էի, որ այդ կարեւոր գործը վերաբերելիս կը լինի որ և է Ֆինանսական ձեռնարկութեան։ Ես կարող էի իսկոյն և եթ ասել տալ նրան իւր միտքը, բայց գերադասեցի քնալ մէն մենակ իմ մտքերիս հետ, իմ բախտիս հետ, իմ Անեկայիս հետ, որ կրում եմ սրտիս ու հոգուս մէջ... Ես սեղմեցի նրա ձեռքը բարի զիշեր ցանկանալով, և նա պատասխանեց ինձ նոյնպէս ջերմ սեղմելով ձեռքս։ Միթէ չիրաւի դու արդէն իմն ես։

(Կը շարունակւի)